

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERK EN TOLERANTIE II

Hedendaagse opvatting

Tolerantie functioneert in de hedendaagse (westerse) samenleving en cultuur als een sleutelwoord. De tolerante levenshouding wordt zonder meer als ideaal gezien en aangeprezen. Tolerant-zijn schijnt in de samenleving de menselijke grond-houding te zijn en te moeten zijn. **Verdraagzaamheid** naar alle kanten en in alle opzichten wordt 'het grote gebod' van onze samenleving! Zo krijgt tolerantie hoe langer hoe meer de vulling van:

de bereidheid de algehele vrijheid te erkennen voor iedere overtuiging en van elke daaruit voortkomende of daarmee samenhangende levenshouding, hoe afwijkend deze overtuiging en praktische levenshouding ook is van traditionele overtuigingen en morele voorschriften (maximes), zoals deze – eventueel – nog leven in de meerderheid van de bevolking.

Zo kan men, om een voorbeeld te nemen, in het buitenland tegenwoordig **Amsterdam** aangeprezen zien als de stad waar de tolerantie **bij** uitnemendheid gepraktiseerd wordt! Blijkens de toelichting doelt men er dan op dat hier **geen enkele grens** wordt gesteld aan wat toegelaten en zelfs als positief aanvaard wordt: ethische aberraties **zijn** geen aberraties meer. Perversiteiten worden zó niet meer genoemd en als het **wél** gebeurt, dan is ook het perverse leven een wijze van leven die een wettige plaats heeft als wettig alternatief.

Hiermee heeft het begrip tolerantie een ontstellende **verbreiding** gekregen, die tegelijk een wezenlijke **verandering** inhoudt, als men n.l. dit hedendaagse woordgebruik vergelijkt met het tot voor kort gangbare gebruik van het begrip en de term.

Daarbij was, ondanks alle verschil in de concrete **invulling**, ook ondanks alle verschil in principiële achtergrond, altijd het centrale moment dat tolerantie betekende: de **duldend** of het **dulden** van een afwijkende overtuiging en/of gedrag. Deze tolerantie is begrensd en ze blijkt aan bepaalde voorwaarden gebonden, bijvoorbeeld ten **aanzien** van het publiek uitdragen en propageren. Verder is een belangrijk aspect aan deze tolerantie, dat ze uitgaat van een autoriteit, die in een bepaalde kring de zeggenschap heeft. Deze autoriteit heeft dan besloten – om **redenen** die voor haar of hem een bepaald gewicht in de schaal leggen – tot het verdragen, het tolereren van wat in zichzelf geen positieve goedkeuring kon ontvangen.

Op die wijze spreekt W.P. Adeney over tolerantie in het overzichtsartikel dat hij in 1921 schreef in het twaalfde deel van de bekende *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. Het artikel is in sommige historische details soms wel iets onnauwkeurig, maar het kan model staan als **klassieke omschrijving van de tolerantie** – tenminste: tot voor kort!

Omdat wij ons in deze klassieke omschrijving kunnen

HOOFDARTIKEL

Kerk en tolerantie II

J. Kamphuis

KORT GEHOUDEN

Is het vele goed?

G. Gunnink

UIT DE SCHRIFT

Onze voorganger is de Here

R.W.J. van Ommen

KERKELIJK LEVEN

Pastoraat in de knel

C.J. de Ruijter

DRIESTARREN

B. Luiten

KUNST

De dageraad der Gouden Eeuw en de zondeval II

Willem L. Meijer

Maakbaar of wonderbaar II (slot)

K. van den Geest

Gods overvloed

G.J. van Middelkoop

PERSCHOUW

W.G. de Vries

vinden en we menen dat het van groot belang is, ook in kerkelijk opzicht, niet mee te doen aan de huidige evaluatie en vervaging van het begrip, geven we nog iets weer uit de brede omschrijving van Adeney.

Hij wijst erop, dat de term in ieder opzicht, waarin hij wordt gebruikt (of dat nu juridisch of op kerkelijk en theologisch terrein is) een **beperkte betekenis** heeft. Tolerantie sluit in, een zich onthouden van verbod en vervolging. Niettemin suggereert het een stilzwijgende afkeuring en verwijst het gewoonlijk naar een situatie, waarin de vrijheid die wordt toegestaan zowel beperkt als voorwaardelijk (aan condities gebonden) is. Tolerantie is niet hetzelfde als religieuze **vrijheid** en gaat lang niet zover als religieuze **gelijkheid**. De autoriteit, die tolerantie oefent – en het bestaan van zo'n gezaghebbende instantie is **vooronderstelling** voor het klassieke begrip van tolerantie! – zou dwingend **kunnen** optreden, maar heeft redenen die tot zijn eigen beoordeling staan (Adeney schrijft: 'reasons of its own') om met de dwang niet tot het uiterste te gaan. Er is hier sprake van een vrijwillig niet in actie komen, een pragmatische toegevendheid. De redenen voor het praktiseren van een bepaalde tolerantie zijn verschillend. Adeney noemt: zwakheid en het niet in staat zijn dwingend verhinderende maatregelen te treffen; ook: luie onverschilligheid; maar ook: het verlangen om te winnen en overeenstemming te bewerken door het doen van bepaalde concessies. Eveneens kan tolerantie geïmplementeerd worden vanuit de wijsheid dat 'geweld geen remedie' is. Ook kan de achtergrond worden gevormd door intellectuele breedheid en door bescheidenheid, die temgdeinst voor de claim van onfeilbaarheid. Of ook: de liefde, die ver-

draagt wat aan bedenking onderhevig is, of ook: eerbied voor het recht van het persoonlijk oordeel.

We zullen zien, dat er in de kerk nog concreter kan worden ingevuld en dat dit van gereformeerde zijde in de loop van de kerkgeschiedenis ook metterdaad heeft plaats gevonden. Maar het kan duidelijk zijn, dat in de meeste gevallen de tolerantie **normatief was en werd bepaald** door de gezaghebbende instantie, die tot het bewaren van de normen zich wist geroepen.

Maar het slot van het artikel van Adeney (en hij schreef zijn artikel in het **begin** van onze eeuw!) geeft enige aanduiding van de **grote verandering**, die met betrekking tot de tolerantie zich heeft voltrokken. Hij schrijft namelijk zakelijk het volgende: de kampioenen van de vrijheid nemen tegenwoordig afstand van de term, omdat deze staat voor een goedgunstige concessie van de kant van de geprivilegeerden. Zij willen veel verder gaan en eisen de afschaffing van alle theologische en kerkelijke voorrechten en de wettiging van absolute religieuze gelijkheid.

Adeney heeft hier duidelijk het oog op bepaalde staatkundig-kerkelijke veranderingen, die hij waarnam in de tijd waarin hij zijn overzicht schreef. Maar nu we aan het einde van de eeuw staan, moeten we constateren dat **de term** tolerantie zeker niet in onbruik is geraakt. De term heeft zich gehandhaafd en is, zoals we in het begin van dit onderdeel schreven, zelfs op-gewaardeerd heeft de plaats van een staatkundig, kerkelijk en cultureel **sleutelwoord** gekregen. Alle beperkingen, die aan de term oorspronkelijk eigen zijn, zijn als het ware verteerd doordat het element van vrijheid **verabsoluteerd** is. In zekere zin kunnen we zelfs zeggen, dat het hedendaagse gebruik tendeeft naar een opvatting, die **tegengesteld** is aan de oorspronkelijke! Het tegenwoordig **gebruik** van de term in allerlei verbanden is, om zo te zeggen, radicaal toegebogen naar de verabsolutering van de 'vrijheid' in religieus en in ethisch opzicht.

Achtergrond

De hedendaagse opvatting van 'tolerantie' heeft diepe wortels in de geschiedenis. We hebben in de eigentijdse 'verdraagzaamheid' te doen met een definitieve doorbraak van de grond-overtuigingen van het **humanisme**, dat in **de mens** de maat van alle dingen ziet. Wij doelen nu niet op 'humanisme' als een abstract beginsel, maar op de concreet-historische beweging van het humanisme, dat in de 16e eeuw in wetenschap en cultuur machtig naar voren drong.

Die 16e eeuw was ook de eeuw van de grote reformatie! De wegen van humanisten en van reformatoren kruisten elkaar onophoudelijk. Soms leek het alsof ze 'samen op weg' waren. Ze maakten vaak ook samen front. Want de humanisten keerden zich dikwijls samen met de reformatoren tegen de middeleeuwse, rooms-katholieke scholastiek en tegen de misbruiken in de roomse kerk, ook tegen de **gezagsaanspraken** van de kerkelijke hiërarchie. Er wordt terecht op gewezen, dat veel reformatoren, o.a. Melanchton, maar ook Calvijn, diepgaand zijn beïnvloed

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE

OVERIGEREDEACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. AL. TH. DE BRUIJNE, DRS. R. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RIJTER, DRS. H. VELDMAN.

MEDEWERKERS

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK

REDACTIE-ASSISTENT:

W. L. M. GRAAFF, Wortmanstraat 138.8265 AG Kampen. Tel. (05202) 31201

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan.

De Reformatie. Postbus 24.8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V. Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25.4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 85.75 per jaar: f 46.25 per halfjaar; studenten f 70.25 per jaar (binnenland) Buitenland f 144.50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni)

Losse nummers f 1.95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0.63 per mm. Contracttarief op aanvraag

Zonder schriftelijk toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit **di** blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

door het humanisme, dat ook grote verdiensten heeft in het openen van de bronnen van onze cultuur in Griekenland en Rome –, bronnen die in de Middeleeuwen dikwijls verstopt waren geraakt. Hoeveel heeft de Nederlander **Desiderius Erasmus** van Rotterdam (1469-1539) niet betekend, alleen al voor de tekst van het Griekse Nieuwe Testament en de daarbij gevoegde aantekeningen! We hebben in **Erasmus** te doen met een grote vertegenwoordiger van het zogenaamde 'christelijke humanisme'. Hoe diep echter de bijbelse invloed ook reikte en het eigen gezicht van het zestiende-eeuwse christelijke humanisme bepaalde, er is metterdaad een *fundamenteel verschil* tussen reformatie en (bijbels) humanisme. Het humanisme in zijn grond-overtuiging koos vóór de menselijke autonomie en stond daarom in laatste instantie en wezenlijk *tegenover* de Reformatie, die de bevrijding van het leven zoekt in de gehoorzaamheid aan het Woord van God.

Het is voor ons onderwerp van werkelijk de allergrootste betekenis er goed oog voor te hebben, dat de reformatoren bij alle dankbaarheid voor de hulp van humanistische kant tegen 'Rome' geboden, *heel goed wisten* dat zij positie innamen, niet alleen tegenover de roomse hiërarchie, maar ook en evenzeer tegenover het humanistische ideaal van de vrije mens. De reformatoren werden er wel toe gedwongen!

We zien dat heel duidelijk aan Luther. Zijn prediking van *vrije* genade vroeg om geloofsbeslissing. Werd die geweigerd, dan groeide de oppositie daartegen. De 'vrije wil' *tegenover* de 'vrije' genade! Dat is: **Erasmus tegenover** Luther. Nog vóór Luther de 95 stellingen in 1517 publiceerde, klaagde hij er tegenover een correspondent over, dat **Erasmus** meer uitging van de mogelijkheden van de *mèns* dan van de genade van *Gòd*. Op *dít* punt greep **Erasmus** dan ook na lang aarzelen in de herfst van 1524 Luther aan. Bij zijn *kritiek* op allerlei misstanden koos hij hier, op het punt van het synergisme en de vrijheid van de menselijke wil, vóór Rome partij. Luther heeft voor zijn doen uitzonderlijk lang gewacht antwoord te geven. Het duurde tot december 1525. Maar toen was het ook raak! Tegenover 'de vrije wil' (**Erasmus** had zijn boek deze titel meegegeven), schreef Luther zijn 'de knechtelijke, de slaafse wil'. Het debat tussen beiden betekent de grote, de historische breuk tussen reformatie en humanisme.

Voor ons doel, nu *wē* over het thema van de tolerantie in de kerk schrijven, is dit debat van meer en van *directer* betekenis dan men misschien op het eerste gezicht zou denken. Er wordt namelijk uit duidelijk, dat de wegen van *meetaf óók* scheiden op het punt van de *zekerheid* aangaande de leer die God in zijn Woord heeft geopenbaard. Luther sprak *vanuit* die zekerheid –, de zekerheid van een genadig God in Christus. Hij polemiseerde op *stellige* toon tegen Rome dat de geloofs-zekerheid wegnam. Daarentegen voor **Erasmus** was er maar heel weinig zeker. Hij vond de toon van Luther veel te stellig. Veel zaken *hoorden* z.i. binnen de grenzen van de theologische discussie. En wat onderwerp van *discussie* is, daarin moet

men elkaar ook weten vrij te laten. Zo duikt het thema van de verdraagzaamheid op in het debat tussen deze twee groten!

Wanneer we **Erasmus** lezen in zijn *Vrije wil* van 1524, merken we dat de toon gezet en de weg bepaald wordt voor de komende tijd, *zowel* wat betreft die 'vrije wil' en het synergisme (de medewerking van de mens met God) inzake het heil, *als* wat betreft de zekerheid van het geloof en van de belijdenis van het geloof. De *scepsis*, de twijfelzucht van **Erasmus** inzake de grote vragen van het geloof, neemt de gestalte van een vergaande verdraagzaamheid aan.

Ook Luther zet van zijn kant de toon voor de komende tijd: de rechtvaardiging door het geloof alléén, de vrije, loutere genade van God –, het zijn zaken die het waard zijn *assertief*, stellig, besproken te worden. Luther sprak op geloofs-niveau en daarom op de wijze van de 'assertie', de stelling, die vast was gefundeerd in het klare Woord van God.

Laat ik hem mogen aanhalen uit een oude Nederlandse vertaling van zijn *Knechtelijke wil* (van de hand van Jacobus Kimedoncius uit 1591). Het is uit het begin van het boek, het 7e hoofdstuk. Daar schrijft Luther: 'Laet ons dan versekerers blijven (dat wil zeggen: mensen die op de toon van de *zekerheid* spreken) en in de versekeringen studeren en behagen *hebben/gy* (hier spreekt Luther direct **Erasmus** aan!) daer in tusschen *moogt* u vermaken met uw Sceptici en Akademici/tot dat Christus u ook roepen sal. De heilige Geest is geen Scepticus/hy heeft ook in onze herten geen twijfelachtige en opinieuse dingen *geschreven/maer versekeringen/veel* sekerder en vaster als het leven en alle ervarenheyd sou mogen *wesen*'.

Luther's *De knechtelijke wil* is wel eens aan de kant geschoven als 'ongelukkig maakwerk' (A. Ritschl). Maar een ander, namelijk Hans Lilje zegt: 'De *servo arbitrio*' (zoals de Latijnse titel luidt) is Luthers sterkste, rijkste en theologisch gezien het belangrijkste boek'. Dit is ongetwijfeld waar! Ook voor ons onderwerp zijn hier *vanuit* het Evangelie de rijkste en de laatste dingen gezegd: 'De Heilige Geest is geen Scepticus!'. Die belijdenis uit 1525 heeft aan de kerk in latere generaties de weg mogen wijzen, ook in zaken als de tolerantie, toen de geest van het humanisme steeds verder doordrong in de kerk en daar een wettige plaats opeiste. Het is geen wonder, dat gereformeerden in de Nederlanden aan het einde van de eeuw der hervorming er voor zorgden dat Luther's woord uit 1525, in het Nederlands kon worden gelezen. Want de nieuwe eeuw, de zeventiende, zou de grote strijd in de kerk te zien geven.

Het 'bijbels humanisme' van **Erasmus** heeft grote invloed op de geesten geoefend. Inzonderheid in de Nederlanden. Men heeft wel eens gesproken over 'een derde soort van reformatie', die vooral in ons land te zien zou zijn geweest. Er was de reformatie van Wittenberg in Duitsland (Luther). Dat zou de eerste zijn. Dan was er die van Genève in Zwitserland (Calvijn). Maar de derde was een zelfstandige stroming. Hier zag men dan **Erasmus** als een

van de grote figuren. Dit brede en verdraagzame bijbelse christendom, dat echt *Nederlands* van karakter zou zijn geweest, zou door de synode van Dordrecht, 1618-1619, uit de kerk gewerkt zijn.

Men is op deze stelling in onze tijd hoe langer hoe meer teruggekomen. Dat is terecht. Maar het is *wèl* waar, dat de overtuigingen die *Erasmus* tegenover Luther uitdroeg, voor een belangrijk deel de achtergrond van de remonstranten uit het begin van de 17e eeuw vormde. Dat geldt dan zowel in dogmatisch als in kerkrechtelijk opzicht. In dogmatisch opzicht: de remonstranten stonden met hun overtuiging dat de mens een 'vrije wil' heeft, waardoor hij mee-werken kan met de goddelijke genade, op de lijn van het bijbelse humanisme. Het geldt ook in kerkelijk opzicht en voor wat de kerkelijke praktijk betreft: de zaken moesten vooral niet op de spits worden gedreven. Veel uit de belijdenis behoorde tot de theologische discussie. Dat gold dan zeker de vraagpunten die *tòen* aan de orde waren, de goddelijke uitverkiezing tot eeuwige zaligheid en alles wat daarmee samenhangt. Op die punten moest een brede *tolerantie* in acht worden genomen. Dan moesten de in-tolerante gereformeerden maar *gedwongen* worden tot tolerantie! Het is tekenend dat, toen de remonstranten en hun politieke voormannen in de Republiek de macht meenden te kunnen grijpen, zij dit (in 1615) deden door een 'edict van tolerantie' uit te vaardigen, 'tot de vrede der kerken'!

Dordrecht, 1618-1619, heeft met hulp van vele buitenlandse kerken het remonstrantisme veroordeeld. Dat was een echt-oecumenische beslissing! Want de buitenlandse afgevaardigden deden aan de besluitvorming mee als stemhebbende leden van de vergadering. *Tòen* is door de Gereformeerde Kerken het humanisme in de vormgeving van het remonstrantisme terug-gewezen. En dat betekende *zowel* de terugwijzing van de leerstellige dwalingen als van deze in de grond van de zaak humanistische tolerantie.

We zullen later nog zien hoe ook over dit thema de gereformeerden, met even zoveel woorden, de degen met de remonstranten hebben gekruist. In *dit* grote debat kreeg ook de vertaling van Luther's grote strijdschrift tegen *Erasmus* een plaats!

J. Kamphuis

IS HET VELE GOED?

Is uw krantenbak ook zo overvol? Een gezin dat graag bij wil blijven krijgt het er deze jaren niet gemakkelijker op. We blijven de laatste jaren initiatiefrijker als het er om gaat nieuwe bladen in het leven te roepen.

En nu volgt Nader Bekeken. Nog een blad op de dikke stapel. Daar staat een pluspunt tegenover. Het blad wil uitdrukkelijk samenbindend werken en een gewetensfunctie vervullen. Samenbinding kunnen we gebruiken. Anderen hebben er terecht op gewezen, dat de verschijning van diverse bladen met een verschillendeliggende kiem van groepsvorming in zich draagt. Geef mij maar de mentaliteit van de doorsnee mannen- of vrouwenvereniging. Links en rechts, rijp en groen, behoudend, middelmatig en vooruitstrevend zit daar bij elkaar. De wijsheid (of de geestelijke stijfheid?) van de grijsheid en het enthousiasme (of de geestelijke onrijpheid?) van de jong-volwassenen ontmoeten daar elkaar. Dat werkt corrigerend en verrijkend naar beide kanten. Liever met Geestverwanten bij elkaar – al verschil je soms van mening – dan als geestverwanten onder elkaar. Jammer, dat wat plaatselijk en in het klein vaak wel kan, binnen de gereformeerde journalistiek niet meer mogelijk was. Heeft het niet iets met gemeenschapsbesef te maken, wanneer we het niet direct een teken van zwakte vinden als binnen één kerkelijk blad bepaalde accentverschillen doorklinken? Heeft het niet iets met nederigheid te maken?

Nader Bekeken wil kennelijk nu een nieuw ontmoetingspodium vormen. Een goed streven. Toch vraag ik aandacht voor het probleem van het 'te veel'. Want we zijn momenteel getuige van een opmerkelijke ontwikkeling. We schrijven steeds meer, maar we lezen steeds minder. Het groeiend aantal bladen kan het gevaar van een zekere verwijdering met zich meebrengen. Maar wie alleen naar die kant van het probleem kijkt, ziet slechts de helft ervan, de bovenkant. Het probleem heeft ook een onderkant. Alle signalen wijzen er op, dat we minder lezen. Kerkvisitatoren bijvoorbeeld informeren jaarlijks naar de geestelijke gezondheid van de gemeenten. Dan blijkt er veel goeds te registreren. Maar vraag je naar zorgelijke ontwikkelingen, dan hoor je de verzamelde ambtsdragers steeds vaker en dieper zuchten over gebrek aan leeslust binnen de gemeenten. Dat doet me kritisch kijken naar het nog steeds groeiende lees-aanbod. Zou er (afgezien van de invloed van de kijkcultuur enz.) een verband kunnen liggen tussen groeiend aanbod en dalende leesgretigheid? Te veel kan demotiverend werken. Het wordt de mensen wel erg moeilijk gemaakt het gevoel te krijgen, dat zij de discussies nog bij kunnen benen. En diegenen, die toch al moeilijk tot lezen komen zullen nu nog sneller afhaken. Het hoeft niet een kwestie te zijn van onverschilligheid. Er zijn nu eenmaal velen, die andere gaven hebben gekregen dan het gemakkelijk verslinden van kerkbladen. Efficiënt selecteren is evenmin voor ieder weggelegd. We schrijven meer en meer. Maar: een zeker deel van de gemeenten trekt zich niets van deze dingen aan. Voor het blad dat na Nader Bekeken verschijnt stel ik maar vast als titel voor: Kort gehouden.

G. Gunnink

ONZE VOORGANGER IS DE HERE

Hieraan zult gij weten, dat de levende God in uw midden is en dat Hij zeker de Kanaänieten, de Hethieten... en de Jebusieten voor u uit verdrijven zal, ziet, de ark van het verbond van de Here der ganse aarde trekt voor u over, de Jordaan in.

Jozua 3,10.

Het volk Israël staat in dit hoofdstuk gereed om de Jordaan over te steken. Maar voordat het zover is, moet het eerst drie dagen wachten. Drie dagen moeten ze op een woestinstromende Jordaan neerkijken. Deze rivier was in die tijd onbevaarbaar, laat staan doorwaadbaar.

Zou het volk niet gaan twijfelen aan de HERE, zoals al zo vaak was gebeurd? Het blijft gelukkig drie dagen stil in het kamp.

Dan is het moment van de overtocht daar. Het volk moet zich echter eerst heiligen. Want de HERE zal in hun midden zijn. Dan mag er niets meer zijn wat nog een smet op het volk kan werpen. Na de heiliging kan de overtocht beginnen.

Laten we ons de situatie eens goed voor ogen stellen. Daar daalt een volk langs de helling naar beneden. Ze trekken recht op een kolkende rivier af. Voorop lopen een aantal priesters die een kist dragen. De ark. De spanning stijgt naar een hoogtepunt als deze ark tot in de Jordaan wordt gedragen: zal de kist niet worden weggeslagen?

Maar opnieuw is het volk gehoorzaam in het geloof. Niemand grijpt in. En zodra de priesters allemaal in het water staan, komt er een pad vrij. De weg naar het beloofde land is nu open. Het volk mag zeker weten dat zij heel het land in bezit zullen nemen. Daar is deze wonderlijke overtocht een garantie van.

Toch gaat het in deze geschiedenis niet allereerst om de intocht in het land. Nee, allereerst moeten Gods verbondskinderen geloven in hun HERE zelf. Ja, dat de HERE deze intocht mogelijk maakt. Want Hij is in hun midden. De HERE zelf gaat bij deze overtocht voorop! Daar is de ark immers symbool van. Als u hoofdstuk 3 en 4 goed leest, valt het op dat deze ark ook centraal staat. De ark is geen machtsmiddel waarmee het volk de HERE naar haar hand kan zetten. Nee, de HERE zelf wil dat zijn troon voorop gaat. Zo kan heel het volk goed zien dat de HERE zelf het voor mensen onmogelijke toch mogelijk maakt.

De ark is immers op twee manieren symbool van Gods aanwezigheid. En beide komen in dit gedeelte naar voren. Aan de ene kant is de HERE niet in deze ark te vangen. Hij is slechts een voetbank voor de Schepper van hemel en aarde. Deze Machtige heeft dan ook de Jordaan volledig in zijn Hand! Dat mag Israël met eigen ogen zien.

Tegelijk is de ark nadrukkelijk de ark van het **verbond**. Het is de Verbondsgod die hier voorop gaat. Hij wil zijn volk in zijn land laten wonen. Daartoe heeft Hij hen ook bevrijd. En deze God neemt voor zijn **kinderen** alle hindernissen weg bij de doortocht naar het beloofde land.

Dat heeft ons vandaag ook nog veel te zeggen. Vandaag hoeven we niet meer naar de ark te kijken, die ons voor gaat het beloofde land in. Nee, wij mogen naar Christus kijken die ons is voorgegaan naar het **Koninkrijk** der hemelen. Hij heeft voor ons de eeuwige **dood(s-Jordaan)** overwonnen. We hoeven deze Voorganger slechts gelovig te volgen!

R.W.J. van Ommen

PASTORAAT IN DE KNEL

Ik neem u even mee naar een kamer ergens in Nederland. De bewoonster, ze is verpleegster (23, vrijgezel), heeft visite. Er zitten twee ouderlingen bij haar op de koffie. Ze heeft huisbezoek. Ze heeft er wel tegen op gezien. Natuurlijk, huisbezoek is nuttig. Ze heeft ook best wel behoefte aan een goed geestelijk gesprek. Maar of dit nou de ideale vorm is? 'Kunnen ze wel: met z'n tweeën bij een meisje alleen! Die ene ken ik trouwens niet eens. Ik hoop maar dat ze niet met al te moeilijke vragen komen.'

De ouderlingen hebben het er onderweg trouwens ook nog over gehad. De kerkeraad houdt strikt vast aan de regel: twee man per huisbezoek. Maar soms hebben ze het idee, dat je beter alleen op pad kan gaan. Het gesprek komt dan veel beter van de grond. De ander geeft zich dan ook veel eerder. Bovendien kun je tweemaal zoveel huisbezoeken doen. Dat is ook nooit weg. Want er is geen ouderling die tijd over heeft. Maar ja, je kunt je ook wel voorstellen dat de kerkeraad, vanwege de rapportage, vasthoudt aan twee man per bezoek. Vooruit maar weer.

Problemen

In dit korte verhaaltje signaleer ik minstens 4 problemen:

1. **Relatie.** Een ouderling die onbekend is bij degene die hij bezoeken gaat, moet van de grond af beginnen. Er is geen echte relatie waar hij op voort kan bouwen. Dit probleem komt in toenemende mate voor.
2. **Vertrouwelijkheid.** Een vertrouwelijk gesprek kan sterk belemmerd worden als je het moet voeren met twee mensen tegelijk (zeker als een van de twee voornamelijk zwijgt). In een groot gezin zal een tweemanshuisbezoek heel plezierig kunnen werken. Maar voor alleenstaanden levert het heel sterk dit bezwaar op.
3. **Eenrichtingsverkeer.** Veel huisbezoeken worden ervaren als een werkbezoek namens de kerkeraad, waarbij de geestelijke stand van zaken wordt opgeno-

men. De ouderlingen stellen de vragen, de antwoorden komen van de andere kant. Natuurlijk is er wel gelegenheid om ook aan de ouderlingen iets te vragen, maar een gevoel van **eenrichtingsverkeer** is vaak sterk aanwezig.

4. **Tijd.** Ouderlingen hebben een ontstellend gebrek aan tijd. Veel kerkeraden vergaderen wekelijks. Wat blijft er over om je wijk in te gaan? Als je dan nog met z'n tweeën gaat, houd je weinig mogelijkheden over.

Ik denk, dat deze vier problemen in heel veel gemeenten herkenbaar zijn. Er zijn in ieder geval veel ouderlingen die er mee worstelen. Ik ontvang tenminste veel signalen die in die richting wijzen. En het is maar de vraag hoe je dat oplost. Ouderlingen kunnen we steeds moeilijker vinden. Er komen wel (schoorvoetend)kerkeraden, die sommige ouderlingen dan maar (gedeeltelijk) vrijstellen van vergaderwerk. Het gelijk van zo'n oplossing is natuurlijk, dat de prioriteit voor een ouderling niet ligt in een wekelijkse kerkeradsvergadering. Een ouderling hoort primair in zijn wijk thuis. Maar we hebben nog geen goede oplossing voor de vraag hoe het kerkeradswerk dan moet worden aangepakt. En zo blijven veel ouderlingen met een vaak onopgeloste spanning zitten: Ik loop vast met m'n pastoraat, maar ik kan er niets aan doen.

Ik denk, dat dat probleem twee kanten heeft: Aan de ene kant belasten wij onze ouderlingen op een onverantwoorde manier, doordat we ze heel veel vergaderwerk laten doen dat niet direct verband houdt met hun bijbelse opdracht. Aan de andere kant belasten we onze ouderlingen teveel, doordat we het pastoraat op een eenzijdige manier aan hen opdragen. Graag wil ik in een paar artikelen over dat laatste aspect wat opmerkingen maken. Daarbij richt ik me allereerst op de achtergrond van het probleem.

Opzicht en tucht

Vraag je naar de visie op pastoraat, dan kom je in de gereformeerde kerken vrijwel altijd uit bij de woorden 'opzicht en tucht'. Dat is ook niet verwonderlijk. De ouderlingen zijn immers de opzieners. Aan hen is het opzicht over de gemeente toevertrouwd. Namens de grote Herder van de schapen (1 Pet. 2 : 25) mogen zij de kudde hoeden (1 Pet. 5 : 2). Terecht is altijd naar deze bijbelgegevens verwezen als het ging om het pastoraat. Pastor betekent 'herder'. We denken bij pastoraat daarom altijd meteen aan de (onder)herders die in de gemeente zijn aangesteld. En aangezien de tucht, zeker in de latere fasen, vraagt om een toegespitst pastoraat, kwamen die twee in één perspectief te liggen: opzicht en tucht.

We hebben over die pastorale taak ook onze afspraken vastgelegd in belijdenissen kerkorde. Ik denk dat niemand daaraan zou willen tomen. Toch komen er wel vragen op bij de manier waarop we daar in de praktijk mee omgaan. Als belangrijkste vraag zie ik deze: Pastoraat valt bij ons dus onder opzicht en tucht, maar betekent dat nou, dat alleen opzicht en tucht de naam van pastoraat verdient? Als dat zo is, gaan we in de kerk aan een behoorlijke versmalling lijden. En het kon wel eens zijn, dat in de praktijk die versmalling veel dieper zit dan we op het eerste gezicht denken.

Huisbezoek en heiliging

Er zit nl. een diepe wortel onder die visie van pastoraat als opzicht en tucht. Dat heeft te maken met de invoering van het huisbezoek. Die dateert uit de tijd van de Reformatie. Je zou globaal kunnen zeggen dat de reformatoren het huisbezoek in de plaats van de biecht hebben gesteld. De Roomse kerk kende de biecht als belangrijkste vorm van pastoraat. De gemeenteleden kwamen hun zonden biechten en ontvingen hun absolutie en een opdracht tot boetedoening. Natuurlijk werd de biecht afgeschaft, want in de Reformatie leerde de kerk weer te zien, dat het niet de priester is die beschikt over de vergeving van de zonden. Maar toch kwam men er achter dat die biecht een belangrijk aspect bevatte. Het was een middel waardoor de pastor inzicht had in de heiliging van het leven van de gemeente. En dat was pastoraal een belangrijk gegeven. Opzicht over de gemeente heeft zo'n soort middel nodig.

Daarom verwondert het niet, dat je dat gegeven terug ziet keren bij het huisbezoek. In plaats van de biecht werd het huisbezoek ingevoerd. De pastor ging naar de huizen toe. Maar een belangrijk aandachtspunt bleef de heiliging van het leven. Dat werd ook in de hand gewerkt doordat het huisbezoek sterk gekoppeld werd aan het Heilig Avondmaal. De stand van zaken die bij het huisbezoek aan het licht kwam, besliste over al of niet aangaan. Ik vertel nu het verhaal wat kort, om niet al te veel te hoeven uitweiden. Maar het is tot aan het begin van deze eeuw voorgekomen, dat ouderlingen bij ieder avondmaal hun wijk rondfietsen om na te gaan 'of er soms iets was'. (Iets vergelijkbaars is de zogenoemde 'censura morum', die op veel kerkeraden ook nog steeds aan de viering van het avondmaal gekoppeld is.)

Je zou kunnen stellen dat het huisbezoek dus vanouds sterk die inslag gehad heeft, dat de ouderlingen op bezoek kwamen om te horen en te zien of er op dat adres geleefd werd zoals de Here dat vraagt. Men kwam 'zoeken naar de vruchten van de prediking in heilige levenswandel'. Die visie is ook onder ons heel sterk verdedigd. Met name heeft ds. C. Vonk er sterk de nadruk op gelegd, dat de ouderlingen, als het ware aan de hand van de tien geboden, de stand van zaken zouden moeten komen opnemen. Hij heeft er zelfs een heel boek over geschreven.' Daarmee trok hij de bestaande lijn vanaf de Reformatie door: ouderlingen komen op visitatie-bezoek.

Hier zie je heel duidelijk, waar dat beeld van de vragende

ouderling vandaan komt. Hij is de man die de stand van zaken komt opnemen. Gelukkig heeft indertijd dr. A.N. Hendriks geprobeerd om de eenzijdigheid van die visie wat weg te nemen. Hij vindt dit verschraving van het huisbezoek.² Terecht mijns inziens. Maar we mochten willen, dat die correctie breder had doorgewerkt. Nog altijd wordt door velen, ouderlingen zowel als gemeenteleden, het huisbezoek ervaren als de gelegenheid waarbij de stand van zaken wordt opgenomen.

Ik denk, dat dat ook in de hand gewerkt wordt door het gebrek aan tijd. Want natuurlijk is dit de taak van de ouderlingen. Zij hebben opzicht over het leven van de gemeente. En als ze dan al blij zijn, dat ze één keer per jaar alle adressen rond komen, dan zal op dat ene huisbezoek dit aspect in ieder geval aan de orde komen. En zo ontstaat inderdaad een versmalling van het huisbezoek. De heiliging van het leven wordt het belangrijkste aandachtspunt. Voor het huisbezoek betekent dat vaak een sterk eenrichtingsverkeer.

Versmalling

Ik concludeer, dat onze visie op pastoraat sterk gekleurd is vanuit de invalshoek van opzicht en tucht. Maar dat betekent een behoorlijke versmalling van het pastoraat. Allereerst ligt er zo een sterke nadruk op de levenswandel, de heiliging. Maar echt pastoraat is veel breder. Dat begint ook eigenlijk niet bij de heiliging. Daar gaat immers het doorgeven van Gods blijde evangelie aan vooraf. We moeten dat niet beperken tot de preekstoel. Dat hoort ook thuis in het pastoraat. En dat kan heel goed zonder dat je als ouderling gaat preken.

Maar er vindt op deze manier nog een versmalling plaats. Als het pastoraat vooral bepaald wordt door opzicht en tucht, kunnen eigenlijk alleen de ouderlingen maar pastoraal bezig zijn. Zij zijn tenslotte de opzieners. Maar wat een versmalling betekent dat! Het kon wel eens zijn, dat het pastoraat vooral in de knel komt, doordat we het in de praktijk vrij exclusief beperken tot ambtelijk pastoraat. Daarmee zeg ik niet, dat er niets in de gemeente gedaan wordt naast het werk van de ouderlingen. Maar het heeft meestal geen structuur en is vrijblijvend van karakter. En het is de vraag of we dat kunnen verantwoorden.

Pastoraat is bij ons vooral ambtelijk pastoraat. En dan ook nog beperkt tot het opzienersambt. Mijns inziens is dat een belangrijke factor die problemen veroorzaakt. Het brengt op drie punten een beperking van de mogelijkheden met zich mee: Allereerst betekent het bij ons in de praktijk, dat ouderlingen altijd samen huisbezoek moeten brengen. In de tweede plaats, dat diakenen te weinig bij het pastoraat betrokken worden. In de derde plaats, dat de gemeente te weinig wordt ingeschakeld. Over alle drie factoren een korte opmerking.

Twee man?

De meeste kerkeraden sturen de ouderlingen twee aan twee de wijk in. Het argument is meestal dat dat vanwege de rapportage nodig is en bovendien kun je elkaar helpen.

Ik ga niet uitvoerig op die argumenten in. In de praktijk heb ik de waarde ervan leren inzien. Maar natuurlijk gelden ze lang niet altijd. Om het ambtelijk karakter van een huisbezoek te bewaken is het niet beslist nodig, altijd twee man te sturen. Onze dominees gaan ook alleen op pad. Als dat kan, en we vertrouwen hun rapporten, waarom dan bij ouderlingen niet? Er zijn situaties waarbij het (ook met het oog op rapportage) heel verstandig is samen op pad te gaan. Maar er zijn ook situaties, waarbij het huisbezoek aan waarde wint, als je alleen gaat. Hierboven gaf ik al aan dat de gewenste vertrouwelijkheid geschaad kan worden, als je een gesprek met meer dan één persoon moet voeren. Ouderlingen kunnen op dit punt veel winnen. Op zijn minst winnen ze tijd en vertrouwelijkheid. Dat zijn twee dingen, waar ze veel behoefte aan hebben. Factoren die in ieder geval nodig zijn om verder te bouwen aan een relatie met de leden in je wijk.

Ouderlingen en diakenen

Wij zijn niet gewend pastoraat in verband te brengen met diakenen. Toch is onder ons (terecht) de stelling verdedigd, dat ziekenbezoek een diaconale taak is. Dat volgt ook rechtstreeks uit wat de bijbel over diaconaat zegt (en wat het bevestigingsformulier in dat verband op een rijtje zet). Mijns inziens heeft dat ook te maken met die versmalde visie op pastoraat: Pastoraat valt onder opzicht en tucht. Dus dat is een taak voor de opzieners. Dus dat vragen we niet van de diakenen. Dat is twee keer een misplaatst 'dus'.

Er zijn enkele plaatsen waar men inderdaad zo werkt: de taak van het ziekenbezoek wordt van de schouders van de ouderlingen afgenomen en weer als diaconale taak gezien. Wat een ruimte ontstaat er dan. En wat een **gezamenlijkheid** kan er dan ook komen in het ambtelijk pastoraat!

Pastoraat en gemeente

Ik weet dat het vrij ongebruikelijk is, om bij pastoraat aan de gemeente te denken. Maar het ligt er maar aan waar je je uitgangspunt neemt. Begin je bij het woord 'pastor' en verbind je dat met de opziener, dan zul je gauw denken dat alleen de opziener het pastoraat moet waarnemen. Maar begin je aan de andere kant: Neem je je uitgangspunt in het werk dat gedaan moet worden, dan komt de gemeente volop in beeld. Als leden van één lichaam zijn we immers samen onder die ene Herder gesteld? Het ambtelijk pastoraat coördineert en stimuleert dan het **gemeentepastoraat**.

In dit verband kun je over pastoraat hetzelfde zeggen als over de tucht. We zeggen wel dat de tucht in de eerste plaats in de gemeente moet functioneren. Maar ieder weet, dat dat te weinig gebeurt. In de praktijk komt het daardoor maar al te vaak vooral terecht bij hen die 'opzicht en tucht' oefenen, de opzieners dus. Betekent dat, dat de gemeente het er bij laat zitten? Niet helemaal, maar het kan veel rijker.

Hetzelfde gaat op voor pastoraat. Natuurlijk erkennen we,

dat we als leden van Christus naar elkaar (moeten) omzien. Maar hoeveel komt ervan terecht? Zijn we er echt op gericht om elkaar bij te staan in de gemeente? Het gebeurt goddank wel, maar selectief. Durven we elkaar aan te spreken met het evangelie? Soms wel gelukkig, maar vaak ook niet. En uiteindelijk hebben we in de kerk de mensen die het voor ons waarmaken. In de praktijk komt het maar al te vaak vooral terecht bij hen die 'opzicht en tucht' oefenen, de opzieners dus. Je kunt niet zeggen, dat de gemeente het er bij laat zitten. Maar het kan veel rijker.

Verbreding

Ik ben begonnen met het aansnijden van een paar problemen. Ik weet, dat dominees en ouderlingen in veel gemeenten worstelen met deze problemen. En voorlopig zie ik de pastorale behoeften in onze samenleving alleen maar groter worden. Het pastoraat dreigt bij ons in de knel te komen. Ik denk dat dat niet teveel gezegd is.

Het is mijn overtuiging, dat we daarbij voor een deel onszelf dwars zitten, met een overtuiging die het pastoraat veel te veel versmalt. We beperken ons in de mogelijkheden die er in de gemeente zijn. Ik hoop, dat ik daar iets van heb **kunnen** overbrengen.

Ik besef heel goed, dat er veel voor nodig is, om daar verandering in aan te brengen. Maar dat hoeft geen probleem te zijn, als we zien dat het in het belang is van de gemeente. Ik durf te zeggen, dat Christus het daarom van ons vraagt.

Gelukkig zie je in diverse gemeenten de bezinning op gang komen in dat opzicht. En ik denk ook dat het begint bij die bezinning. Je handelt altijd vanuit een bepaalde visie. Mijns inziens zullen we toe moeten naar een verbreding van onze visie op pastoraat. Volgende week wil ik graag wat schrijven over de elementen die daarbij een rol spelen.

C.J. de Ruijter

¹ C. Vonk, *Huisbezoek naar Gods geboden*, Kampen z.j.

A.N. Hendriks, *Als huisverzorger Gods*, Groningen 1972, 26.

*** Reformanda

Aan het begin van dit nieuwe jaar moet ik eerst nog even terugkomen op een zaak die speelde in 1993. Ik werd namelijk geconfronteerd met de vraag, waarom ik niet reageerde op de drie hoofdartikelen in *Reformanda*, waarin ds. S.S. Cnossen veel kritiek aan mijn adres geformuleerd heeft. Misschien weet u nog wel waar het over ging; ik had gezegd dat ook mensen buiten onze kerken wel kunnen instemmen met de Nederlandse Geloofsbelijdenis, inclusief de artikelen 27-29.

Ik begreep, dat die vraag min of meer een broederlijke vermaning was. Is het niet een vorm van hoogmoed, wanneer je zulke persoonlijk gerichte artikelen, waarin breed allerlei bezwaren tegen je opvatting worden geuit, negeert?

Wel, op die vraag wil ik het antwoord niet schuldig blijven. Ik wil zeker de indruk niet wekken dat ik de broeders en zusters van *Reformanda* negeer. Daarom wil ik hier publiek verklaren, dat ik tot twee keer toe schriftelijk aan de redactie van *Reformanda* heb verzocht in haar kolommen te mogen reageren. Beide keren is dat afgewezen. De redactie stelt geen ruimte beschikbaar. Wel kreeg ik de suggestie mee om in *De Reformatie* mijn verhaal te doen. Maar daarbij wordt vergeten, dat tenminste 85% van onze abonnees het blad *Reformanda* niet ontvangt; dan zou ik dus eerst al die artikelen van collega Cnossen moeten weergeven. Dat is niet reëel; daartoe voel ik mij in ieder geval niet geroepen.

En daarmee is het verhaal uit.

** Spreken én... luisteren

Toch wil ik hier nog wel een beschouwing aan toevoegen. Naar mijn idee is het namelijk zo, dat als je iemand aanspreekt op zijn overtuiging, dat je dan ook de bereidheid hebt naar hem te luisteren. Dat geldt in een gesprek, dat geldt ook in de pers. Want als je niet luistert, krijg je van de ander al gauw een verkeerd beeld. En als je geen gelegenheid geeft tot reactie, wek je de indruk dat alleen je eigen mening belangrijk is. Het wordt dan een kwestie van gelijk willen hebben, de persoon wordt uit het oog verloren.

Naar mijn overtuiging zal christelijke polemiek er altijd op uit moeten zijn om elkaar te vinden in de waarheid. Dus is het je juist begonnen om de persoon die je aanspreekt.

Nu heb ik er alle begrip voor, dat *Reformanda* niet haar kolommen kan afstaan zo vaak iemand zich meldt met een vorm van kritiek. Dat doet *De Reformatie* ook niet. Maar dat ligt anders, wanneer iemand persoonlijk op de korrel wordt genomen. Wanneer dan diegene reageren wil, krijgt hij in *De Reformatie* de gelegenheid. In het afgelopen jaar is dat verschillende keren gebeurd. Waarom? Omdat wij elkaar niet willen wegzetten, maar in de (persoonlijk toegespitste) polemiek samen verder willen komen. Het kan ook zijn, dat hij zich niet herkent in de geboden weergave van zijn mening; dan mag hij dat corrigeren. Zoiets mag je toch zeker onder broeders verwachten?

Daarom lijkt mij dit beleid van de redactie van *Reformanda* onjuist. Op die manier manoeuvreert men zichzelf naar

de zijlijn, om vandaar kritiek te oefenen en waarschuwingen te uiten, maar wanneer iemand zich verkeerd begrepen en weergegeven voelt is men niet thuis. Communicatie is kennelijk niet de bedoeling, het gaat om een verbaal éénrichtingsverkeer zonder de mogelijkheid dat iemand zich verdedigt. Dat heet dan profetisch, maar dat is het zeker niet. Want profetieën mogen tenminste nog getoetst worden...

Ik hoop, dat de vereniging Reformanda zich hierdoor aangesproken voelt, zodat de redactie haar beleid alsnog herzien. Ik ben zelf geen lid, wel abonnee, om naar mijn broeders te luisteren en hun woorden serieus te nemen. Maar dat wordt moeilijk wanneer van personen, meningen en vergaderingen beelden worden geschetst die niet zuiver zijn maar die toch ook niet gecorrigeerd mogen worden. Is men zich daar wel bewust van de schade die dit kan aanrichten? Dit geldt te meer, daar de abonnees van *Reformanda* voor een belangrijk deel in het buitenland gezocht moeten worden. Wat voor eenzijdige indruk moeten onze broeders en zusters daar dan wel niet krijgen van de Gereformeerde Kerken in Nederland?

Daarom, als *Reformanda* staat voor haar kritiek, laat zij dan niet bang zijn als een bekritiseerde broeder het woord vraagt. Zoiets is normaal. En hij is je vijand niet.

** Nieuwe mode: hakken op de synode

Voor mij ligt nu de toespraak van dr. P. van Gurp, gehouden op de najaarsvergadering van Reformanda d.d. 11 december 1993, afgedrukt in het gelijknamige blad d.d. 22 december. De spreker bedacht de titel 'Mode of synode'. Mode is volgens hem het nivellerend spreken over wezenlijke zaken in de kerk en in de kerkgeschiedenis. Die waarneming is wat ongenueanceerd, maar zal nog niemand boos maken.

Anders wordt het, wanneer deze mode de generale synode te Ommen wordt aangemeten!

Hoe komt dr. Van Gurp daarbij? Wel, hij laat in zijn betoog zien, dat in Ommen wissels omgingen. Hij noemt drie zaken daarbij: het vrouwenkiesrecht, de zegenende ouderling en de samensprekingen met de Nederlands Gereformeerde Kerken.

Twee dingen moeten mij dan van het hart.

In de eerste plaats dit. Sinds wanneer is het omzetten van een wissel bij voorbaat gelijk te stellen aan nivellering? Want het opvallende in de toespraak is, dat de spreker zijn mode-stelling bewezen acht, zodra hij de wissel heeft gesignaleerd. Op dat punt begint het voor mij als lezer net interessant te worden: waarom ging die wissel dan om, wat waren de argumenten, hoe worden die getoetst aan de Schrift, enz.? Want het kan ook wel een verbetering zijn. Maar dat ontbreekt dus. De wissel alleen is genoeg, die is nivellering. Nivellering waarvan dan? Wel, van de geschiedenis van de Vrijmaking. Die is kennelijk een toetssteen geworden. In het verdere van de toespraak wordt zij breed ten voorbeeld gehouden.

Maar hoe dit ook zij, bij mij rijst nu levensgroot de vraag hoe het toch mogelijk is dat synodebesluiten publiek worden gediskwalificeerd zonder dat de argumentatie achter die besluiten ook maar wordt genoemd, laat staan bespro-

ken?! In een ingezonden in het ND d.d. 22 december verklaarde dr. Van Gulp, dat hij niet is ingegaan op de inhoud van de genoemde synodebesluiten. Dat waag ik te betwijfelen, maar in ieder geval: hoe kan hij die besluiten dan al wel typeren als nivellering?! Dit is nu een treffend staaltje van niet luisteren maar wel oordelen. Met als gevolg dat er een verdachte sfeer rond Ommen komt te hangen; dat was 'mode, geen synode...'

In de tweede plaats het volgende. Als je als spreker over Ommen niet kunt wachten op de Acta, loop je het risico dat je fouten maakt. En die zijn in de genoemde toespraak werkelijk niet gering. Ik zal mij beperken tot evidente onjuistheden, en dan kom ik tot het volgende.

Wat het vrouwenstemrecht betreft beweert dr. Van Gulp:

a. dat de synode zich nauwelijks heeft beziggehouden met de vraag naar de ontvankelijkheid. In werkelijkheid legt het commissierapport hiervan wel degelijk een verantwoording af, waarbij zes criteria worden genoemd;

b. dat de kerkorde zegt, dat 'een zaak die afgehandeld is alleen dan weer opnieuw aan de orde gesteld mag worden, wanneer er nieuwe argumenten worden aangevoerd'. Helaas voor de spreker zegt de kerkorde dit nergens. Ook de meest recente synodale bepaling (Kampen 1975) spreekt zo niet.

Ten aanzien van de zegenende ouderling zegt dr. Van Gulp:

'volgens dit besluit is er in feite niets meer tegen te zeggen wanneer een ouderling de sacramenten zou bedienen...' Wie echter de besluittekst leest, zal merken dat dit uitdrukkelijk de pas wordt afgesneden. Er is geen letter veranderd aan de leer over de ambten zoals die o.a. in de bevestigingsformulieren is vastgelegd, en dat wordt ook met evenveel woorden zo gezegd.

Dan met betrekking tot (wat de spreker noemt) de *samen*-sprekingen met de Nederlands Gereformeerden. Daar zegt hij: 'Ook dit besluit grijpt heel diep in. Temeer daar het gewoon het verleden opzieschuift en geen enkele moeite doet, klaar te komen met de uitspraken van de kerken in het verleden'. Vervolgens brengt hij het spreken van de synode te Hoogeveen (1969-'70) in herinnering. De werkelijkheid wil echter, dat de synode te Ommen in het geheel niet tot dergelijke samensprekingen besloot! Zij gaf opdracht aan haar deputaten de mogelijkheden te onderzoeken. Dat is heel wat anders. Bij de verdediging van dit concept-besluit werd duidelijk gesteld, dat de uitspraken van Hoogeveen onverkort van kracht zijn! Dus die geest van nivellering is hierin uitdrukkelijk niet aanwezig, hoe je verder ook mag denken over dit besluit.

Deze vier feitelijke onjuistheden zagen de vier poten onder het spreekgestoelte weg. Jammer van die toespraak. 't Zal bij veel broeders en zusters wantrouwen hebben gezaaid richting Ommen. Wantrouwen ook richting de voorgangers die daar waren. In de Schrift staat, dat je een beschuldiging tegen een oudste niet moet aannemen, tenzij er twee of drie getuigen zijn. Dat betekent, dat je goed zeker van je zaak moet zijn voordat je (publiek!) zegt, dat de synode achter de mode aanloopt. Dat betekent ook, dat je eerst goed moet luisteren en lezen, voordat je gaat profeteren.

B. Luiten

HET NIEUWE TESTAMENT IN ZIJN SOCIALE OMGEVING

Hoe zag de dagelijkse leefwereld eruit ten tijde van het Nieuwe Testament? Welk karakter droeg de samenleving waarin het christendom zich ontwikkelde? De classicus John Stambaugh en de *nieuwtestamenticus* David Balch hebben *gezamenlijk* een boek geschreven om de historische en sociale achtergronden van het Nieuwe Testament te belichten. Na een erg compact geschreven hoofdstuk over de *geschiedenis* komen diverse onderwerpen ter sprake: mobiliteit en zending, de *economie* van de antieke wereld, de *samenleving in Palestina*. Tenslotte geven de auteurs een schets van het sociale leven in de hellenistische stadscultuur en van de plaats die het christendom in de steden van het Romeinse Imperium moet hebben ingenomen. Registers van teksten en onderwerpen maken het boek snel toegankelijk.

Het geheel levert een helder en samenhangend beeld op van de wereld waarvan de eerste christenen deel *uitmaakten*. Wel blijkt *hier* en daar de zeef van de *bijbelkritiek* te zijn gehanteerd: zo worden op p. 126-127 verschillende gegevens uit Lucas en *Handelingen* aan de redactie van Lucas toegeschreven en komt ook de *geheimzinnige Q-bron* (een hypothetische bron met woorden van Jezus) zonder nadere *verklaring* of argumentatie ter sprake. Verder moet men er rekening mee houden, dat de eerste christenen hier puur als sociaal-religieuze groep worden beschreven. Maar het lijkt mij zeker dat een gemiddelde bijbellezer, na dit boek grondig te hebben doorgewerkt, zich een betere voorstelling kan maken van de wereld van het Nieuwe Testament.

Oorspronkelijk werd dit boek *in 1986* onder de titel *The New Testament in its social environment* uitgegeven als tweede deel in de *serie The Library of Early Christianity* (The Westminster Press, Philadelphia). Deze achtdelige reeks bevat allerlei studies over de eerste christenen in hun oorspronkelijke leefwereld. De Nederlandse vertaling van dr. C.J. den Heyer laat zich voortreffelijk lezen. Alleen is het boek *in* zijn huidige vorm wel erg duur uitgevallen. Ter vergelijking: de Engelstalige editie, die ook de oorspronkelijke platen en kaarten bevat die in de Nederlandstalige paperbackuitgave zijn weggelaten, is hier ingebonden te koop voor *f* 46,10 en als paperback zelfs voor *f* 31,60. Maar dit is natuurlijk weer typisch een *opmerking* vanuit *onze* sociale omgeving.

P.H.R. van Houwelingen

N.a.v.: John Stambaugh en David Balch, *Het Nieuwe Testament in zijn sociale omgeving*, Uitgeverij Kok, Kampen. Omvang 222 pagina's; prijs *f* 49,50.

DAGERAAD DER GOUDEN EEUW

DE ZONDEVAL I

Tussen de 16e en de 17e eeuw is een periode wat zoek geraakt. Dat lijkt vreemd, maar in de cultuurgeschiedenis haalt een eeuw zelden de honderd jaar. De opvallende reeks tentoonstellingen over 'De eeuw van de beeldenstorm' eindigde rond 1580. De daaropvolgende Gouden Eeuw laat men doorgaans pas omstreeks 1620 beginnen. Van de tussenliggende periode, 1580-1620, ontbrak tot nu toe een helder beeld. Dit blok van zo'n veertig jaar heeft sinds kort een naam. Dageraad der Gouden Eeuw. Cultureel gesproken bestrijkt dit ochtendgloren een complete generatie. In het vak wordt al zo'n veertig jaar gewerkt aan het vullen van dit gat in de kunstgeschiedenis. Feitelijk startte deze operatie voor het publiek al in 1958 met de tentoonstelling 'Middeleeuwse kunst der Noordelijke Nederlanden'. De tentoonstelling 'Dageraad der Gouden Eeuw'¹ beoogt de beeldvorming voorlopig af te ronden. Het werd de duurste tentoonstelling ooit in het Rijksmuseum gehouden. Met z'n 350 kunstwerken is het ook de grootste. En wellicht is de catalogus, met z'n 717 royale pagina's, de dikste. Wie bedenkt dat vooral de eigen collectie voor het voetlicht gebracht wordt, ziet naast deze overtreffende trappen ook het kleine trapje staan. Zet Nederland zich op één punt niet een beetje te kijk? De dikke informant is alleen in de Engelse taal verschenen. Verwacht men dat onvoldoende Nederlanders zich voor hun erfgoed zullen interesseren? Of is de internationalisering zo ver gevorderd dat we met de oren van buitenlanders rondlopen, en naast wereldkunst een provincietaal horen spreken? Hoe dit zij, voor het jaar 2000 is een zo omvangrijke manifestatie niet weer te verwachten. Dit betekent dat de 20e eeuw op de valreep zijn nieuwe beeld² van de Gouden Eeuw voltooit door ook de 'Dageraad' (1580-1620) erin te betrekken.

Van maniërisme naar realisme

Ik laat de vraag rusten of het wel correct is een periode te benoemen naar de daaropvolgende. Waarschijnlijk is men hiertoe min of meer gedwongen. De Gouden Eeuw houdt over de hele wereld nog steeds de bewondering gaande, terwijl het voorafgaande tijdvak bij het grote publiek onbekend is. Uit zakelijke overwegingen ligt het dan voor de hand het onbekende te koppelen aan het geliefde. Bovendien, de periode 1580-1620 is metterdaad een tijd van overgang. De tentoonstelling is zelfs gericht op het zichtbaar maken van deze wending. Globaal gezien vormt het jaar 1600 een keerpunt, zodat de Dageraad in twee vak-

ken is te verdelen. De jaren 1580-1600 tonen heroïsche naakten die op dramatische wijze over het doek wervelen. Een virtuoos kunstenaarschap overdondert de beschouwer met goden en halfgoden. Deze stijl, gedomineerd door Italië, staat bekend als het internationale maniërisme (afb. 1 geeft hiervan een voorbeeld). De term maniërisme verwijst naar het feit dat kunstenaars zich laten inspireren door de *manier* waarop Michelangelo in zijn 'Laatste Oordeel' de mensfiguur als een slang laat kronkelen.³ De jaren 1600-1620 geven blijk van een andere toonzetting. Langzaam maar zeker vinden de figuren hun evenwicht en hun kleren terug. Het tafereel wordt rustiger, de voordracht indringender. Ook creëren kunstenaars nieuwe thema's waar ze zich vaak in specialiseren. Deze ontwikkeling, geïnspireerd op het voorbeeld van Vlaanderen – Pieter Bruegel e.a. – legt de basis voor het Hollands realisme⁴ van de Gouden Eeuw. Een voorbeeld geeft afb. 2. ('Typical dutch' heet dit vandaag in Amsterdam). De Dageraad eindigt omstreeks 1620. Dan blijken alle elementen voor een nieuwe uitdrukkingsvorm klaar te liggen. Een stijl bloeit op die er op de culturele kaart van Europa uitspringt. Extravagantie en roes hebben plaats gemaakt voor een nuchter-intieme geest die oog heeft voor het nabije. Gewone mensen bewegen zich in de eigen omgeving van alledag. Op de tentoonstelling maken we de overgang mee van het virtuoze naar het ambachtelijke, van het gekunstelde naar het natuurlijke, van het bizarre naar het vertrouwde, van het internationale naar het landeigene. De 'Hollandse' natuurlijkheid lijkt ons vandaag vanzelfsprekend. Al te vanzelfsprekend. Het is moeilijk voor te stellen dat deze natuurlijke stijl, net als elke andere, moest worden uitgevonden.

Tegen alle verwachting

Trekt de stijl op zich al de aandacht, even opmerkelijk zijn de omstandigheden van zijn ontstaan. Op het eerste gezicht ontbreken vrijwel alle voorwaarden voor deze vernieuwing. Zeker in het Noorden zijn de omstandigheden verbazend ongunstig. Wie de geschiedenis van de 16e eeuw bestudeert, vanaf het optreden van Luther tot en met 1600 (en zijn kennis van de 17e eeuw even vergeet), kan kunstenaars weinig goeds voorspellen. Is niet eerder een neergang te verwachten dan een periode van bloei? Door de Reformatie verliest de kunstenaar immers zijn voornaamste opdrachtgever: de kerk. De beeldenstorm van 1566 doet hier nog een fikse schep bovenop. Om

Joachim Wtewaal, 'De zondvloed', 1590-1592. Zowel de theatrale stijl als het onderwerp is typerend voor het zestiende-eeuwse maniërisme.

maar te zwijgen van het onrustzaaiende Spaanse antwoord: **Alva's** expeditie naar de Nederlanden. Onderzoekers die in de beeldenstorm een symptoom van **kunstverachting** menen te mogen zien, kunnen zelfs nauwelijks verwachten dat de kunst in een protestants land overleeft. Voor de Noordelijke Nederlanden zijn de vooruitzichten extra slecht. Ze komen in opstand tegen de Spaanse tirannie (Den **Briel** 1572). Als kort daarna, in 1581, **Filips II** wordt afgezworen, valt het ergste voor de kunst te vrezen: de opstand gaat over in een **oorlog**.⁵ Hier komt nog bij dat de Noordelijke Nederlanden geen hoge adel en geen imponerende traditie van hofcultuur kennen, zoals in zekere zin Brussel, maar vooral Madrid, Wenen en Praag. Men mist in die provincies dus naast de kerkelijke ook de voornaamste wereldlijke opdrachten. Op stilistisch gebied staan de zaken er niet rooskleuriger voor. Temidden van het Europese maniërisme bestaat weliswaar een tendens in de richting van het genoemde realisme, maar dit is een Vlaamse aangelegenheid. Ze komt vooral in Antwerpen en omgeving voor. In de Noordelijke Nederlanden introduceren kunstenaars als Jan van **Scorel** en Hendrik **Golzius** de maniëristische stijl, die ze rechtstreeks uit Italië importeren. Het ligt dus in de lijn van de verwachting dat 'Holland' de internationale trend zal volgen en het maniërisme zal uitbouwen of variëren.

Nu weten we dat dit niet is gebeurd. Wat in het Noorden ontstaat is de beroemde 'typisch Nederlandse' stijl die er internationaal gezien uitloopt. Daardoor rijst een vraag. Hoe is het mogelijk dat het op Vlaamse bodem ontluikende realisme later tot volle ontplooiing komt in Holland?

Van zuid naar noord

Een antwoord op deze vraag vinden we in de **Dageraad**-catalogus. Het wordt gegeven door prof. dr. J. Bruyn. In een bijzonder boeiend opstel⁶ betoogt hij dat de nieuwe stijl-in-aanleg na de val van Antwerpen (1585) met de uitwijkingen mee naar het Noorden trekt en daar, in de Gouden Eeuw, tot volle ontplooiing komt. Nu zullen er heel wat emigranten Antwerpen verlaten hebben uit economische motieven. Maar aangezien de voornaamste aanleiding voor de vlucht in het vlak van de religie ligt, en aangezien een gunstige economie ten dele wel de bloei maar niet de aard van de bloei kan verklaren, wacht hier een nieuwe vraag. Mogen we aannemen dat de nieuwe stijl iets te maken heeft met de nieuwe leer? Op deze vraag geeft de catalogus geen antwoord. Wel is Bruyn er zeker van dat niet de oudere kunstenaars alsnog het nieuwe tot stand brachten. De stijlscheppende generatie van de Gouden Eeuw, die de Vlaamse aanzet oppakte en uitwerkte, is te vinden bij de jongeren, d.w.z. bij degenen die rond de val van Antwerpen of wat later geboren zijn.

Effect van de zondeval thuis

Hoe de verschuiving van maniërisme naar realisme in z'n werk gaat, demonstreert Bruyn aan de hand van een – zoals hij beklemtoont – zorgvuldig gekozen thema. We krijgen twee prenten te zien van omstreeks 1585. Ze zijn gestoken door Jan Sadeler I (naar Dirck **Barendsz.**). Op de eerste prent vinden we een gezelschap in de buitenlucht aan een feestmaal. De gasten zijn naakt en doen zich te goed aan eten en drinken, musiceren en omhelzen. Op de

Willem Buytewech,
'Voorname Vrijage', ca.
1620. Voorbeeld van
Hollands realisme, en
van een elegant of
vrolijk 'Gezelschap' op
de grens van de
Dageraad en de
Gouden Eeuw.

achtergrond pakken donkere wolken samen. Ver weg, in zware slagregen, zwakt nietig de Ark. Het is een letterlijke illustratie van Christus' rede over de laatste dingen. 'Want zoals het was in de dagen van Noach, zal de komst van de Zoon van de mens zijn' (Mt. 24 : 37 e.v.). Daarnaast krijgen we een prent van dezelfde kunstenaar te zien met een **genretafereel** van het type elegant of vrolijk 'Gezelschap' dat ons beter bekend is uit de Gouden Eeuw. De compositie en de onderschriften geven het verband aan. De laatste fuifnummers staan symbolisch voor hetzelfde als de feestgangers op de eerste prent. Ook zij zijn 'etende en drinkende, **huwende** en ten huwelijk gevende', maar nu bevinden ze zich binnenshuis en zijn ze chique gekleed naar eigentijdse snit. Door een openstaande deur zien we de lucht. Daar verschijnt Christus op de oordeelsdag.

Twee prenten. Als we ze vergelijken is duidelijk dat de boodschap van de eerste, met z'n gekunstelde naakten, dezelfde is als die van het 'Vrolijk gezelschap'. Maar wat opvalt is de stilistische verschuiving. Bij de tweede prent is de vermaning letterlijk ingekleed in het kostuum van de eigen zeden en gewoonten. Klinkt Christus' waarschuwing eerst hoogdravend en ver weg, nu landt ze dichtbij, in eigen huis. De Vloed en het Oordeel verwijzen beide naar de zonde, maar nieuw is dat deze binnenskamers realiteit wordt.

De zure appel

Bij kennismaking met zulke prenten reageren we uiteraard met de emotionele vraag, of het wel gezond is voor

een mens, om zonde en oordeel letterlijk als teken aan de wand te hangen. Werkt dat niet verstikkend? Men kan deze vraag uiteraard ontwijken door te attenderen op het feit dat het thema van zondeval en zondvloed, zoals gezegd, een zorgvuldig gekozen voorbeeld is. Maar de verbeelding van welk andere thema ook, kan de nadrukkelijke aanwezigheid van motieven als zonde, dwaasheid, schuld, straf en dood niet wegpoetsen. Het is zelfs moeilijk aan te geven waar dit raamthema eindigt en een ander begint. Ook dat wordt duidelijk uit de voorbeelden die Bruyn kiest. Er is vrijwel geen 'Vrolijk gezelschap' waar niet een waarschuwing in verstopt zit tegen losbandig leven en ijdel tijdverdrijf. Dan maar een onschuldige stilte opgezocht? Maar een prachtige stapel kazen kan zo maar een ongezonde, zelfs gevaarlijke leefwijze symboliseren. En die schitterende insecten dan? Ze behoren tot de vanitas-emblematiek en wijzen op de kortstondigheid van ons leven. Vlug een landschap gekozen, met een prachtige hofstoeit. Het baat niet. Twee paarden trekken de koets van prins Maurits door het water van een beek. Op de achtergrond staat het huis van zijn **maîtresse**.⁷ Moeten we daar iets achter zoeken. Ja, want op de voorgrond staat een 'nar' op zijn kop naar het tafereel te kijken. Hij waarschuwt de beschouwer dat hier iets niet Mopt. We kijken naar de 'verkeerde' wereld. Wie steekt nu zó de grote waterscheiding over? Geen zondaar haalt de overkant, de hemelse bestemming – aldus deze beeldspraak – zonder gebruik te maken van de brug, dat is Christus. Hoe we het ook wenden of keren, op de meest onverwachte momenten ontmoeten we een visie die het leven aan alle kanten

bedreigd ziet, niet van buitenaf, door atoombom of milieuramp, maar door eigen slecht gedrag. Dus toch maar het neerdrukkende thema van de zondeval onder ogen zien? Er zit waarschijnlijk niets anders op. Wie de spiritualiteit van de vernieuwing wil leren proeven, moet door de zure appel heen bijten.⁸

Stapelgek van de schuldcomplexen?

Het is daarom goed, dat een drietal kunsthistorici deze kwestie eens expliciet aan de orde stelde. We treffen hun benadering aan in een kunsthistorische publicatie over de Nachtwacht.⁹ Met 'onze hedendaagse psychologie', schrijven ze, kunnen we niet om de vraag heen 'of niet iedere zeventiende-eeuwer stapelgek moet zijn geworden van schuldcomplexen. Het overheersende calvinisme leerde immers de volstreekte alleenheerschappij van God, en Zijn eeuwige voorbeschikking over elk mensenleven hiernamaals. Het hamerde maar op één ding: de vraag van zonde en genade; erfzonde waarin men was geboren en leefde, genade die men misschien – maar alleen God zou het zeggen – in het hiernamaals kon verkrijgen door een diep ingetogen en godvruchtig leven hier op aarde.' De 'vraag' besluit met de stelling, dat de God van de calvinisten 'onbekender, onberekenbaarder en wellicht veel wraakzuchtiger' was dan de God van 'de katholieke kerk'. Deze kerk, zo heet het, biedt tenminste nog de troost van biecht en aflaat.

Deze tekening bevat een aantal waarheden, maar ze liggen zo door elkaar dat ze de charme krijgen van een karikatuur. Allereerst de godsvoorstelling (die aan de calvinisten wordt toegeschreven). Deze komt inderdaad wel ergens ter wereld voor, maar ze levert totaal andere kunst op (voorouderbeelden, maskers, totempalen). Dan de gedachte dat pas in het hiernamaals zekerheid kan worden verkregen. Deze hoort niet in het calvinistische kader thuis, maar in dat van de middeleeuwse vroomheid. Volledig juist is echter dat onderscheid wordt gemaakt tussen 'katholiek' en 'calvinist' terzake van de menselijke schuld. De nieuwe nadruk op de zondeval schrijven de auteurs terecht toe aan de Reformatie. Deze nadruk op de mens als zondaar ontlokt hun een begrijpelijke reactie van afkeer, om niet te zeggen weersin. Hun reactie levert echter geen verklaring op. Eerder loopt de gedachtengang op deze manier vast. Levensgroot rijst de vraag, hoe het mogelijk is dat daar waar de zondeval zo'n akelige nadruk krijgt, de kunst tot bloei komt.

Willem L. Meijer

¹ De tentoonstelling 'Dageraad der Gouden Eeuw' in het Amsterdamse Rijksmuseum duurt nog tot 7 maart. De catalogus *Dawn of the Golden Age, Northern Netherlandish Art 1580-1620*, Waanders, Zwolle, (ISBN 90 6630 391 3) kost f 95,- (paperback)/ f 150,- (gebonden).

² Een nieuw beeld, want we hebben lang naar de 17e eeuw gekeken door de bril van 19e eeuw: romantiek, historisme en naturalisme. Ondanks voortreffelijke verbeteringen volgt ook de catalogus *Luther und die Folgen für die Kunst*, Hg. Werner Hofmann (1983), Prestel, München/Hamburger Kunsthalle, de blikrichting van Hegel e.a. die in Luthers vrijheidsbegrip de aanzet zagen van de Franse Revolutie.

³ Michelangelo schilderde zijn 'Laatste Oordeel' in de jaren 1536-1541.

Er kan dus een reactie op de Reformatie in verwerkt zijn. Maar welke? Hierover is al veel gespeculeerd.

⁴ De benaming 'Hollands realisme' is een voorstel. Kunsthistorici spreken hier algemeen van 'realisme' maar dekken zich steeds in tegen mogelijke misverstanden. Maar die kennen we nu wel. Dat gevaar is inherent aan het gebruik van elke term. De toevoeging 'Hollands' schermt dit realisme m.i. voldoende af tegen andere vormen. Het hyper-realisme heeft ons wel duidelijk gemaakt dat we altijd te maken hebben met een artefact (met of zonder dubbele bodem).

⁵ De typering komt uit R.H. Bremmer, *Reformatie en rebellie, Willem van Oranje, de calvinisten en het recht van opstand, tien onstuimige jaren: 1572-1581*, p. 7.

⁶ In het essay 'A Turning-Point in the History of Dutch Art', p. 112-121 van de Dageraad-catalogus.

⁷ Cat. 337 en detail op p. 118, fig 10.

⁸ J.L. Heldring (*NRC/Handelsblad*, 5 mrt. 1993) wijst op de opmerkelijke uitspraak van de Amerikaanse historicus Daniel Bostin: 'Utopisten moeten wel pessimisten zijn. De Puriteinen kwamen naar New England en waren nooit teleurgesteld, omdat ze geen illussies koesterden. Ik beschouw de erfzonde als een belangrijke metafoor'. In dezelfde zin wordt de Poolse filosoof Leszek Kolakowski aangehaald. Deze meent dat erkenning van de diepte van het kwaad van het grootste belang is voor onze cultuur. In 1972 constateert hij, dat de christelijke wereld in de verleiding komt om toe te geven aan de optimistische traditie van de Verlichting. Heldrings bijdrage voert de sprekende titel: 'De onmisbare erfzonde'. (Ontleend aan J. Douma, *Nederlands Dagblad/Variant* 27-03-1993).

⁹ Willem Hijmans, Luitsen Kuiper, Annemarie Vels-Heijn, *Rembrandts Nachtwacht, Het vendel van Frans Banning Cocq*, Sijthoff/Leiden 1976, p. 81.

WOORD EN WERELD

Nieuw:

Maandelijkse uitgave van 'Nader Bekeken'

Het alom gewaardeerde boek
'Nader Bekeken' met persselecties en commentaren verschijnt
nu in maandelijks afleveringen van
24 pagina's.

Bel 078 - 159733

Te koop gevraagd

Theologische boeken

'De Steur'

2e hands boekhandel en antiquariaat gespecialiseerd in theologie
Oudestraat 213, 8261 CM Kampen, tel. 05202-16276

Openingstijden: ma. t/m za. 10.00 tot 12.30 uur
13.30 tot 17.00 uur. Dinsdags gesloten.

MAAKBAAR OF WONDERBAAR II (slot)

Lijn naar de Evangelische Beweging?

In zijn dissertatie houdt Van der Dussen het bij de beschrijving en ontleding van Finney's theologie. Het laatste hoofdstuk van zijn boek is een systematische terugblik op diens theologische motieven. Hier toont de schrijver het spanningsveld in die theologie aan. Zijn studie beperkt zich dus tot immanente kritiek. De auteur trekt geen lijnen naar de evangelischen vandaag.

Dat is te begrijpen gezien de opzet van zijn studie. In het 'Woord vooraf' vermeldt hij zijn motieven waardoor hij tot de keuze van deze opwekkingsprediker kwam. Maar dat is niet de probleemstelling van het onderzoek zelf. Die beperkt zich puur tot het blootleggen van de lijnen in Finney's denken.

Toch zouden we benieuwd zijn naar een vervolg. Is er een bepaalde continuïteit aan te wijzen tussen Finney en de Amerikaanse opwekkingen in de vorige eeuw aan de ene kant en de huidige evangelische wereld aan de andere kant? Dat zou ongelooflijk interessant zijn en ik ben van mening, dat we van een theoloog die dit brok werk heeft geklaard best zo'n vervolg (ook in populair-wetenschappelijke zin) zouden mogen vragen. Dat is voor gereformeerde christenen en theologen van belang juist wanneer zij de eigen geschiedenissen 'traditie' willen blijven waarderen. Met de Schrift in de hand en met de formuleringen in de belijdenissen van de kerk achter de hand hebben we een goede basis voor gesprek. Niet om evangelische christenen simpel af te doen maar om een vruchtbare uitwisseling met elkaar te hebben.

Mag ik het er dan toch op wagen om (zonder enige prententie) enkele kleine aanzetten te doen? Een directe lijn van Finney naar evangelische gelovigen vandaag lijkt mij moeilijk aan te wijzen. Wel is het mogelijk om te spreken van een zekere continuïteit in motieven, die in de geschiedenis telkens opnieuw opduiken en op elkaar lijken aan te sluiten.

Finney keerde zich sterk tegen het modernisme van de Verlichting. Toch was hij zelf een rationalist. Juist in zijn nadruk op de menselijke vrijheid: hij predikte nadrukkelijk, dat de mensen vrij zijn om zich te bekeren, maar tegelijk ook, dat het alleszins redelijk is om dat te doen.

Is die tendens ook aan te wijzen bij evangelische christenen? Het lijkt voor de hand te liggen om bij evangelische christenen eerder het gevoel en de beleving als het meest opvallende te zien. Toch lijkt mij dat gezichtsbedrog. Scoort de méns niet juist heel hoog bij sommige evangelischen?

Telkens weer zie je in de geschiedenis en in de praktijk van het evangelisatiewerk, hoe juist in verband met de verkondiging van het evangelie in de wereld het Arminianisme opduikt. Immers, evangelisatie lijkt weinig zin te hebben als de mens gepredestineerd is en zijn keuze al

vast ligt in Gods keuze. Daarom lijkt het een logische conclusie, dat de mens over keuzevrijheid beschikt. Dit arminiaanse standpunt is sterk verbonden met een optimistische mensvisie. De mens is in staat tot een redelijke afweging en kan het goede kiezen.

Diezelfde tendens van rationalisme lijkt mij ook aanwijsbaar in de manier waarop men soms met de Schrift omgaat. Een zekere verwantschap met een opwekkingsprediker als Finney is hier wel te constateren. Als bijbels theoloog stelt Finney teleur, concludeert Van der Dussen. Zijn visies worden nauwelijks gegrond op zorgvuldige tekstuitleg. Zijn bijbelgebruik is associatief en soms gewrongen. Als hij de bijbel al citeert, dan doet hij dat om conclusies te ondersteunen, die eerder op redelijke gronden waren gevonden. Zo bevestigt de bijbel slechts dat wat de mens ook op grond van redelijke argumentatie wel moet toestemmen. De rede, de verstandelijke redenering, staat hier boven de bijbel, de bijbelse openbaring is zelfs verankerd in de rede. Iets dergelijks zou je kunnen aanwijzen in de manier waarop evangelische christenen soms de bijbel gebruiken. De bijbel lijkt soms gebruikt te worden als een soort spoorboek, waarin we de dienstregeling van de geschiedenis kunnen aflezen. Zo probeert men bovendien alles in de bijbel kloppend te maken.

Dat optimisme ten aanzien van de menselijke mogelijkheden is vervolgens ook aan te wijzen in de perfectionistische tendens in sommige delen van de evangelische wereld. De mens wordt in staat geacht, zeker na een ervaring als wat men noemt de doop met de Heilige Geest, de zonde in zijn leven achter zich te laten. Het werk van Christus en het werk van Heilige Geest worden op die manier ten opzichte van elkaar verzelfstandigd; alsof de christen na het stadium van de rechtvaardiging door Christus 'overgaat' in de fase van het directe contact met God door de Geest, waarin de heiliging de rechtvaardiging lijkt te vervangen.

Ook ten aanzien van de 'maakbaarheid' van de gebedsverhoring gaat men soms bijzonder ver. Finney stelt, dat intensief gebed voor een zondaar onvermijdelijk tot bekering móet leiden. Daarin is iets te herkennen van de manier van spreken bij evangelische christenen over het gebed. Dan lijkt het erop, alsof de verhoring op een gegeven moment van God af te dwingen is en Hij geprest kan worden met zijn zegeningen over de brug te komen. Gebedsmarsenen -ringen zouden God kunnen bewegen vanwege de massaliteit. Bij zendingsprojecten kunnen deuren geopend worden door intensief gebed. Bepaalde ervaringen worden snel als antwoord van God verstaan. Ook daaruit blijkt een groot optimisme met betrekking tot de onbedrieglijkheid van menselijke gevoelens en bevin-

dingen. De beperkingen en belemmeringen door de zonde zijn dan vaak ver uit het beeld verdwenen.

Maar moeten we dan niet veel verwachten van het gebed? Het punt is niet, dat wij daaraan twijfelen. Maar is het niet wijs om tegelijk dicht bij de bijbel te blijven en ootmoedig Gods zegeningen af te wachten? De manier waarop God onze gebeden in zijn plan inschakelt, is voor ons niet te doorgronden (Rom. 8,28). Bovendien zijn onze gebeden, hoe intensief ook, altijd onvolmaakt. De bidder is niet onfeilbaar, ook niet in het taxeren van gebeurtenissen die men als 'antwoord' van God denkt te kunnen duiden. Alleen Gods woorden maken duidelijk, wat Hij wil en niet wil. De verborgen dingen zijn zijn zaak (Deut. 29,29). Antwoorden van God kunnen nooit strijdig zijn met wat Hij duidelijk heeft geopenbaard.

Verder zie ik een zekere lijn lopen van de 'maakbaarheid' van opwekkingen in de voorstelling van Finney en sommige zendingsstrategieën in de Amerikaanse evangelisatiewereld. Deze strategieën (bijvoorbeeld van de Church Growth Movement van o.a. MacGravan) pretenderen gegrond te zijn op bijbelse principes maar blijken vaak ook opgebouwd te zijn uit elementen van verschillende wetenschappelijke disciplines zoals sociologie en psychologie. Zo spreekt men zelfs van prognoses en ramingen van getallen bekeerlingen, en worden deze methodes gepresenteerd als eigentijds en effectief. Ook hierin herkennen we iets van Finney's visie op de maakbaarheid van bekering en opwekkingen. Psychologie en sociologie komen er als hulptechnieken aan te pas om de bekering planbaar te maken.

Het komt mij voor, dat dergelijke motieven als hier kort geschetst, min of meer ook zijn af te lezen bij iemand als Finney. Het zal mij benieuwen, of Van der Dussen kans ziet zijn onderzoek in die richting verder te actualiseren. Hij begon zijn studie immers uit een bepaalde nieuwsgierigheid? Die nieuwsgierigheid herken ik wel. Hij zal al dat werk toch niet gedaan hebben zonder dat daarvan iets is bevredigd?

Wonderbaar

Inmiddels is duidelijk, dat wanneer wij een grote plaats inruimen voor de menselijke mogelijkheden (ook in verband met het gebed), het wonderbaarlijke karakter van het werk van de Heilige Geest sterk wordt gereduceerd. Vanwege een zekere theologische argeloosheid bij veel evangelischen zal men dat zeker niet beogen. Ondertussen gebeurt het wel en worden mensen binnen de kerk er gemakkelijk door aangesproken, zeker **wanneer** men enigszins afstand heeft genomen van de eigen achtergrond en niet dieper weet te peilen.

Opwekking en bekering zijn voluit werken van God. Die Hij geeft op zijn tijd, op zijn manier. Wat dat betreft zijn de indrukwekkende woorden van de Dordtse Leerregels zo duidelijk bijbels, als in III/IV, 12 gesproken wordt over de wedergeboorte, die God **'zonder ons'** in ons tot

stand brengt'. 'Het is een volstrekt **bovennatuurlijke**, zeer krachtige en tegelijk zeer liefdevolle, **wonderbare**, verborgen en onuitsprekelijke werking'.

Dat leidt beslist niet tot het door Finney zo gehekelde 'cannot-ism', waarvan hij de presbyterianen van de 'Old School' en de (wat hij noemde) 'calvinisten' in het algemeen beschuldigde; de lijdelijkheid van de zondaar die geheel door GóD in beweging gebracht moet worden. In artikel 16 van hetzelfde hoofdstuk van de Dordtse Leerregels wordt er nadrukkelijk op gewezen, dat Gods genade van de wedergeboorte niet in de mensen werkt alsof zij 'stukken en blokken' waren. 'Zij vernietigt **de wil** met zijn eigenschappen niet en dwingt de mens niet tegen wil en dank. Maar zij maakt de wil geestelijk levend, geneest, herstelt hem en buigt hem liefdevol en tegelijk krachtig. Waar eerst de **hardnekkige** tegenstand van het vlees de mens helemaal beheerste, begint nu door de Geest een gewillige en oprechte gehoorzaamheid de overhand te krijgen. Daarin bestaat de geestelijke vernieuwing en de ware vrijheid van onze wil.' En in dat verband wordt dan gewezen op onder andere Filipp. 2,13 en Psalm 51,12.

Kerk en evangelische beweging

Het gaat echter niet aan om ons van de vragen **waarmee** de ontmoeting met evangelische christenen ons confronteert af te maken met enkele simpele grepen uit de bijbel en onze belijdenissen. De verlegenheid die ons bij de ontmoeting met evangelischen soms bekruipt moeten we maar niet wegpoetsen. Er worden ons indringende vragen van die kant gesteld.

In het bovenstaande kwamen enkele theologische verschillen aan de orde, en die zijn uiteindelijk best ingrijpend. Maar tegelijk is duidelijk, dat evangelische gelovigen en groepen allang inspelen op moderne ontwikkelingen in gebruik van middelen en methodes. Ondertussen verpraten wij vaak nog onze tijd doordat onze voeten zich nog vastzuigen in de kleffe klei van het conservatisme.

Ik houd er niet van om me afstandelijk op te stellen en te praten over 'de' kerk alsof ik zelf daar geen deel van uit maak. Een dergelijke elitaire en passieve houding doet er ook niet veel goeds **aan**. Maar anderzijds moeten we sommige dingen niet blijven ontkennen. Het gereformeerde kerkelijke leven, nee, wij, zitten nog vaak aanzienlijk vast in verstarde manieren van doen. Er komt wat beweging in, maar hoeveel tijd denken we nog nodig te hebben om tot het besef te komen, dat we op deze manier mensen (binnen én buiten de kerk) verspelen? Wat hebben wij jongeren te bieden als ze zich aangetrokken voelen tot het levendige geloofs- en gemeenteleven dat je bij evangelischen opmerkt? Dan kun je toch moeilijk volhouden, dat **aantrekkingskracht** en aantrekkelijkheid niet relevant zijn omdat het alleen om het Woord en de leer dient te gaan?

Om iets te noemen: wat is er bij ons herkenbaar van het missionaire karakter van de gemeente van Christus? Ik heb het nu niet over alle enthousiaste en creatieve activiteit van vele werkers in het 'evangelisatiewerk'. Maar

'evangelisatiewerk' is nog geen missionaire gemeente. Wij zijn een zo naar binnen gerichte cultuur gewend, dat we vaak nog niet eens op het idee komen om ons kerkelijk beleid en gemeentelieven af te stemmen op de aard van het evangelie, en dat is toch: dat het een boodschap voor de wereld wil zijn. Wij kunnen niet geloofwaardig zijn, als wij wel de theologische wortels van de evangelische bekritisieren en tegelijk de spiegel die zij ons voorhouden negeren.

Prof. C. Trimp schrijft in zijn boek *Klank en weerklank* hierover: 'Zo dreigt er tussen kerk en evangelische beweging een polariserend proces te ontstaan, dat zichzelf als 't ware in stand houdt. De reactie maakt zich sterk met verwijzing naar de evidente gebreken van de kerk en de kerk bevestigt zichzelf door haar principiële polemiek tegen de reactie. Er komt een wisselwerking tussen "activisme" en "principisme", ongeduld en traagheid, oppervlakkig fundamentalisme en fundamentele stoerheid, die vanwege het gewapend beton licht tot conservatieve starheid wordt' (pag. 177). Terug dus naar een (hopelijk wederzijds!) bevruchtend gesprek, waarin openheid naar elkaar in christelijke liefde ons creatief kan maken.

K. van den Geest

STICHTING AFBOW

De stichting Afbouw te Kampen stelt zich ten Boel de beoefening van de gereformeerde theologie te bevorderen door met name te helpen bij de financiering van proefschriften ten dienste van promoties aan de Universiteit te Kampen.

Voor haar inkomsten is de stichting geheel aangewezen op giften van meelevende kerkleden.

Inlichtingen worden graag gegeven door het bestuur:

C. Trimp (05202-14869),

B. Kamphuis (05202-26248) en

J.G. de Kimpe (05202 16384).

Giften, die fiscaal aftrekbaar zijn, worden graag ingewacht via bankrekeningno. 63.18.36.934.

ten name van Stichting Afbouw
p/a Hoefblad 4
8265 GM Kampen.

Postrekening van de Credit Lyonnais Bank te Kampen: 806552.

GODS OVERVLOED

Jan van Ruusbroec, de grootste mystieke schrijver van de Nederlanden, leefde van 1293 tot 1381. Zo'n 700 jaar geleden dus. Toch wordt hij vandaag nog met smaak gelezen. Hij komt geen theorieën verkondigen, maar beschrijft gewoon wat voor hem christelijk leven is. In de hoop dat deze beschrijving ook leven wekt.

Volgens dr. **Guido de Baere** blijkt, dat deze hoop ook vandaag nog in vervulling gaat. De directeur van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen schrijft in het decembernummer van *Herademing* een artikel over Jan van Ruusbroec. Hij typeert hem als een man die worstelde om te zoeken naar evenwicht tussen activiteit en bezinning. En zo staat hij heel dicht bij de dingen waar vrouwen en mannen in onze tijd mee bezig zijn.

Ik geef een aantal boeiende stukken uit zijn artikel weer.

Niet sensationeel

Ruusbroec was leermeester en voorbeeld van Geert Groote. Zo werkte zijn invloed door in de Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden. Deze beweging legde de nadruk op de persoonlijke en innerlijke beleving van het geloof als reactie op de veruiterlijking van de latere Middeleeuwen. We leven dan in de tijd die Barbara **Tuchmann** 'de waanzinnige veertiende eeuw' noemde, met de Honderdjarige Oorlog, de Zwarte Dood en veel andere narigheden.

Ruusbroec trad niet zozeer op in het publiek. Zijn talent lag in het persoonlijk contact met mensen die naar een dieper geestelijk leven zochten. Velen kwamen naar hem toe om troost en raad. Anderen zocht hij zelf op. Veel van deze persoonlijke gesprekken heeft hij later bewerkt tot verhandelingen. Boeken die in de eerste plaats bestemd waren voor mensen die een beschouwend leven wilden leiden en zo ook wilden bidden.

Hij maakt onderscheid tussen drie soorten leven: een leven van werken, een innerlijk leven en een leven dat God schouwt. Dat is geen zaak van of-of: zelf doet hij ook mee aan werk wat niet zo hoog staat aangeschreven. Maar het leven waarin je God schouwt, ziet hij toch wel als de kroon.

mensen beseffen vaak niet hoe rijk zij zijn

Volgens Ruusbroec beseffen mensen vaak niet wat een rijkdom aan liefde zij in zichzelf omdragen. Daarom wil

hij zijn lezers bewustmaken van wat er in hun hart zich aanbiedt en wat om ontginning en ontplooiing vraagt: *'Ik zou willen, dat wij ons innerlijk nog dieper waarnemen, om Gods rijkdom die in onze geest leeft nog helderder en meer van nabij te ontdekken.'*

Gevaren van de mystiek

Mystiek kan ook gevaarlijk zijn, vindt Ruusbroec. Bij sommigen betekent hun nabij-God-zijn, dat de grenzen worden uitgewist en dat de menselijke geest versmelt met God. Dat hun persoon opgaat in God. Daarvan moet Ruusbroec niets hebben. Volgens De Baere hoeven we dan ook niet bij voorbaat achterdochtig of zelfs vijandig te staan tegenover mystiek. Het hoeft geen heidense indringer in het christelijk geloof te zijn. Mystiek hoeft niet beslist de pretentie te hebben om God op eigen kracht te veroveren en met Hem één te worden.

Ruusbroec benadrukt, dat God in de ontmoeting met de mens volkomen souverain blijft. Hij geeft het licht van zijn aanwezigheid wanneer Hij wil en waar Hij wil. Hij doet het zwijgen en spreken.

Volgens Ruusbroec ben je ook niet een beter christen als je de genade krijgt God te mogen schouwen. Jouw godsdienst is dan niet iets bijzonders, dat je onderscheidt van een andere christen. Het is dan ook niet zo, dat jij het niet meer hoeft te hebben van het geloven, omdat je de ervaring hebt:

'Tegenover Gods gaven moeten wij hier op aarde wandelen met een vast geloof en niet in Maar en heerlijk schouwen... En daarom zijn het dwaze mensen die het eeuwig leven en de heerlijkheid van God binnen de tijd willen brengen, of de tijd binnen de eeuwigheid.'

elke gelovige heeft een directe band met God

De christen die de mystieke ervaring kent, heeft hetzelfde geloof als alle andere christenen, maar hij ervaart het op andere wijze. Gods liefde raakt hem intens en direct in de kern van zijn persoon. Maar dat betekent niet, dat hij daarom niet meer hoeft te geloven. Objectief betreft zijn geloof precies dezelfde heilswerkelijkheid waarin alle christenen geloven; subjectief beleeft hij die anders: 'De onmiddellijke vereniging met God hebben alle goede mensen. Maar hoe dit is, blijft voor hen hun leven lang verborgen, tenzij ze verinnerlijkt zijn en onthecht aan alle schepselen'.

Samengaan van activiteit en bezinning

Als je Ruusbroec leest, zegt De Baere, word je getroffen door zijn vanzelfsprekende synthese tussen activiteit en bezinning. Als wij diepgang willen brengen in ons leven, stoten we op die spanning tussen inzet en distantie, werk en rust. Het lijkt er vaak op, dat die twee elkaar aanvreten. Wie zich met alle kracht aan zijn taak wijdt, krijgt al vlug de indruk dat de bron waaruit zijn energie opwelde,

uitgedroogd is. En wie ruimte maakt voor bezinning, verwijt zichzelf, dat hij de wereld met zijn noden in de steek laat.

Gods overvloed vult ons en vloeit uit naar anderen

Maar de mens die de mystiek kent, is wel in God verzonken maar net zo goed aan de mensen gegeven. Hij schouwt God en hij werkt evenzeer. Zijn activiteit vloeit spontaan voort uit zijn schouwen. Want wie zichzelf verloren heeft in God, wordt zo door Hem overstelp, dat hij dat onmogelijk voor zichzelf kan houden: die overvloed moet wel uitvloeien naar alle anderen: 'Hij heeft een rijke milde ziegrond, die gefundeerd is in Gods rijkdom. Daarom kan hij niet anders dan uitvloeien naar al diegenen die hem nodig hebben'.

Ruusbroec en wij

Ruusbroec leefde 700 jaar geleden. Ook veel van zijn denken staat ver van ons af. Van mystiek willen wij niet veel weten. We staan er wantrouwig tegenover. En terecht. Moeten wij er naar streven God te schouwen? Mag je dat willen? We leven in geloof, niet in aanschouwen. We moeten het niet hebben van het zien maar van het horen.

Waarom dan toch dit verhaal over Jan van Ruusbroec? Omdat hij op een eigen manier aandacht vraagt voor de persoonlijke en innerlijke beleving van het geloof. En zijn aanpak daarbij kan ook voor vandaag wat betekenen.

Velen zagen en zien een tegenstelling tussen werken en bidden, van het actieve en het innerlijke. Ruusbroec komt die te boven. Belangrijker is zijn opvatting, dat niet alleen wie dieper met de dingen bezig is, de eenheid met God kent. Maar dat alle christenen deze onmiddellijke eenheid met God bezitten, ook al blijft het hun leven lang voor hen verborgen, hoe dit is. Wat Ruusbroec hier zegt, is bijzonder belangrijk om onbijbelse onderscheidingen binnen de gemeente tegen te gaan.

Bewustmaking en verdieping van wat wij allen in de gemeente van God in beginsel hebben: daarvoor mogen we bidden, daaraan mogen we werken, opdat wij samen met alle heiligen steeds meer beseffen hoe groot de breedte en lengte, de hoogte en diepte is van het heil dat God ons schenkt.

G.J. van Middelkoop

Hervormd en Gereformeerd

Het is bekend dat de namen 'hervormd' en 'gereformeerd' eigenlijk hetzelfde betekenen. Het zijn een Nederlandse en Franse versie met dezelfde betekenis. In het Engels bestaat er dan ook maar één woord voor: *Reformed*. Dat geeft in het buitenland wel de nodige complicaties. Maar daarover nu niet verder.

Ik geef uit *De Waarheidsvriend* van 6 januari 1994 een interessant stukje over deze namen door uit de rubriek 'Globaal bekeken'.

In het (nieuwe) blad *Kerkinformatie* werd 'uit de archieven' het volgende doorgegeven over 'Hervormd of gereformeerd?'

"De officiële benaming 'Nederlandsche Hervormde Kerk' stamt uit de kerkorde van 1816, die werd vastgesteld door Koning Willem I en door de kerk aanvaard.

In de tijd van de Republiek was onze 'grondwet' de Unie van Utrecht van 1579. De gewesten sloten zich aan tot een soort statenbond. Hoewel op het gebied van de godsdienst de gewesten een zekere beslissingsbevoegdheid behielden, namen zij alle de Gereformeerde godsdienst (de 'christelijke gereformeerde religie') aan. Zij waarborgden daarnaast andersgezinden vrijheid van geweten, maar niet van openbare uitoefening van hun godsdienst.

De gemeenten waren per gewest georganiseerd in classes en hun vertegenwoordigers kwamen regelmatig bijeen in provinciale of particuliere synoden. Nationale synoden met vertegenwoordigers uit alle gewesten zijn in de zestiende eeuw enige malen bijeengekomen, maar na die van Dordrecht in 1618/1619 zijn ze niet meer gehouden.

Er was dus een verbond van afzonderlijke gemeenten per provincie met een eigen bestuur en rechtspraak, met die van de andere provincies verbonden door hetzelfde gereformeerde geloof. Iedere gemeente noemde zich: de 'Gereformeerde kerk van...'. Samen noemden ze zich soms 'kerk', maar meestal 'kerken'.

De gemeenten in de gehele republiek hadden dezelfde belijdenis (confessio Belgica), dezelfde catechismus (van Heidelberg) en dezelfde kerkorde (van Emden, uiteindelijk van Dordrecht 1618/1619). Omdat deze gereformeerde van karakter waren, was het kerkverband gereformeerd, dat wil zeggen gezuiverd, hervormd ten opzichte van het oude, rooms-katholieke geloof.

De naam 'hervormd' wordt in de tijd van de republiek nooit gebruikt, totdat een door de overheid benoemde commissie voor alle provinciale kerkverbanden samen een nieuwe psalmberijming gaat vervaardigen. Deze werd in 1773 aangenomen als *Het boek der psalmen nevens de gezangen bij de Hervormde kerk van Nederland in gebruik*. Vanaf die tijd spreekt de overheid geregeld van 'Hervormd' of 'Hervormd genootschap'. De kerk zelf noemt zich echter nog altijd 'Gereformeerd'.

In 1809 maakt de regering een concept-reglement op de organisatie van het 'Hervormd kerkgenootschap in het koninkrijk Holland'. Door het overhaaste vertrek van koning Lodewijk Napoleon blijft dit in een bureaula liggen tot na de Franse tijd. In 1814 spreekt de grondwet van de Christelijke Hervormde kerk. Met het accepteren van de kerkorde van 1816 neemt dan de kerk de naam 'Hervormd' officieel over.

De kerken die zich bij de Afscheiding (1834) en de Doleantie (1886) van de Nederlandse Hervormde Kerk hebben losgemaakt, zijn zich vervolgens opnieuw Gereformeerd gaan noemen."

Preek en tekstverwerker

In *De Waarheidsvriend* van 6 januari schrijft ir. J. van der Graaf een artikel over de papierwinkel, waaronder ook kerken worden bedolven. We lichten daar een gedeelte uit dat over het maken van preken gaat en het gemak van de tekstverwerker, die tegelijk weer de rompslomp aan papier bevordert.

Ook de 'gewone' predikant is vandaag trouwens in de greep van de tekstverwerker. Neem alleen al de 'productie' van de preek. Bekend is het verhaal van de predikant, die zijn preken uitschreef in het bekende prekenboekje en die, wanneer hij een verschrijving maakte, opnieuw begon. Totdat hij natuurlijk in één keer zijn preken foutloos opschreef. De joodse *sofeer* trouwens – de man, die de thora calligrafeert – mag óók geen fout maken. Maakt hij er wél een, dan moet ook hij opnieuw beginnen.

Nu zal menig dienaar van het Woord zulk een perfectie in de uitgeschreven tekst van zijn preken nooit hebben willen nastreven. Sommigen laten het boekje zelfs helemaal onbenut. Hier en daar is het zelfs weer een gebod – want gééstelijker – wanneer de preek niet wordt uitgeschreven. Een onzes inziens ondeugdelijke stelling. Het wordt echter op de wijze van alléén maar het boekje ook allemaal wel héél erg in een keurslijf gedrongen. Er moet ook de nodige geestelijke elasticiteit blijven, dunkt me. Zo maakte ik dertig jaar geleden een dienst mee, waarin de voorganger – hij preekt nog als emeritus – na een kwartier zwoegen uit-het-boekje – het manuscript ter aarde wierp en 'los handje' verder ging. Om maar te zwijgen van wijlen ds. J.T. Doornenbal, die in Huizen, na tien minuten preken, een ander boekje uit zijn zak pakte, omdat hij in de reeds begonnen preekstof niet kon inkomen. Laten we de uitgewerkte preek nochtans echter maar als het normale beschouwen.

Maar hoe dan ook, monnikenwerk is dan vandaag voor de 'perfectionist' niet meer nodig. Vandaag kan ook de dominee bij het produceren van zijn preek maar 'aanrommelen'. Een slordig begin van het werk levert op de tekstverwerker uiteindelijk toch een 'perfect' eindprodukt. Aan het uitbreiden en tussenvoegen heeft namelijk geen einde te komen. De preek wordt ruw in de tekstverwerker gestopt en er vervolgens gaaf uitgehaald. En wil de voorganger, bij gebleken tekortkomingen na eerste gebruik, de preek aanpassen en bijstellen, dan valt zulks vandaag eenvoudiger en netter uit te voeren dan in het handgeschreven boekje.

Intussen zijn er ook vandaag nog (zelfs jonge) dominees, die vinden dat een 'bevindelijke' preek het best uit te schrijven valt achter een 'eikenhouten' tafel.

Papier

Onze hele samenleving staat intussen vandaag bol van papier. De verwerkingsmogelijkheden zijn eindeloos. Neem het boek. Wat is de waarde nog van het boek? Elke week, wanneer men wéér de boekhandel binnenstapt, ligt er weer een heel assortiment nieuwe uitgaven. En vervolgens: elke maand, wanneer men wéér bij 'De Slegte' binnenstapt, treft men daar, om zo te zeggen, de boeken al aan, die men kort tevoren nieuw in de boekhandel zag liggen. De produktiemethoden zijn dermate efficiënt en snel, dat het boek vandaag meer een verlengstuk is van het wekelijkse *magazine* dan een echt boek. Produktietechnisch stelt het uitgeven van een boek vandaag in ieder geval veel minder voor dan nog slechts enkele tientallen jaren geleden, toen alles nog 'in lood' geschiedde.

De tekstverwerker en andere up-to-date-apparatuur maken intussen vandaag van de kerk óók een 'papierwinkel'.

W.G. de Vries